श्रीगणेशायनमः।श्रीयज्ञपुरुषंरामंश्रीसांबंविमलेश्वरं।।हर्म्यारव्यमग्रजंनत्वामातरंचरमाभिधां।१। माढेत्युपनाम्नावेश्रीनारायणसूनुना।श्र्यंबकेणाह्वजाग्र्येणसप्तर्षिग्रामवासिना।२। दृष्ट्वाबौधायनंसूत्रमाश्वलायनकंतथा।चातुर्मास्यप्रयोगोहियथामतिनिरूप्यते।३। तत्रबौधायनकल्पसूत्रं।वैश्वदेवहविर्निर्वप्स्यमाणोभवतिफाल्गुन्यांचैत्र्यांवापौर्णमास्यां।तत्रचैषप्रयोगइत्येकआकुः उदगयनआपूर्यमाणपक्षस्यपुण्याहेप्रयुंजीतेति।एतेकालाःयावज्जीविकेप्रयोगेसांवत्सरिकेह्यग्राहाद्यग्राहेचसाधारणाः अपरेतुफाल्गुन्यांवाचैत्र्यांवापौर्णमास्यामितिकालोयावज्जीविकेसांवत्सरिकेचप्रयोगेवैश्वानरंद्वादशकपालंपार्जन्यंचरुंसामासहेष्टिःसंतिष्ठतइति।फाल्गुनीचैत्रीवापौर्णमासीउदगयनआपूर्यमाणपक्षस्यपुण्याहोवायागदिवसस्तस्मात्पूर्वस्मिन्दिवसइत्यर्थः।अत्राग्निपदेनवैश्वानरोविशेषणीयइतिकेचित्।अपरेतुअग्नयेवैश्वानरायद्वादशकपालमितिवचनात्कपालएवकेवलोवैश्वानरः।अत्रघृतंधानमुपांशु।आश्वलायनेनास्याउपांश्वधिकारपाठात्।अस्याइष्टेर्द्वौधेविकल्पेपठ्यतः।अस्यांस्थानेहविर्निर्वपेत्सोमेदेवेभ्योवसाभ्योरुद्रेभ्योआदित्येभ्यइतिवैश्वदेवंपयोदोहयित्वोपवसतिसामायस्यादृतातूष्णींवेति।वैश्वानरपर्जन्या

गाःतिस्रोवरःस्थाल्यः।एकामिक्षास्थाली।चत्वारिमेक्षणानि।पात्रेहविर्निहितपयसोरौधभागः।तत्रैकंपृषदाज्यायैकंसायंदोहातंचनार्थी।त्रैधावाहिःसन्धीयथाकामयुजोवाहिमेष्टीन्कृत्वाप्रस्तरसाहितवाहिमुष्टीनांभागत्रयंशुल्वैःसूत्रेणवापृथक्कृत्वेधयेत्।प्रस्तरसाहितएकोभागः।तद्वाहितौहौ।ततःप्राङ्कर्तशुल्वेनकृत्वाप्रस्तरसाहितौभागौसंभृत्यप्रस्तरसाहितेमंत्रेणसंभरतिहोति।प्रसूमयंप्रस्तरं।प्रथमोत्पन्नाद्भ्योःप्रसुवः।अग्निनवोत्पन्नाअधिनवोत्पन्नाआपोऽग्निःप्रसुवइत्यपरे।प्रसूःपुण्यमितिवातन्मयंप्रस्तरमिति।अत्रोपवसथीयेहनहिहविषमारंभणीयामिष्टिर्निर्वपेत्वैश्वानरंद्वादशकपालंपार्जन्यंचरुंसामासहेष्टिःसंतिष्ठतइति।फाल्गुनीचैत्रीवापौर्णमासीउदगयनआपूर्यमाणपक्षस्यपुण्याहोवायागदिवसस्तस्मात्पूर्वस्मिन्दिवसइत्यर्थः।अत्राग्निपदेनवैश्वानरोविशेषणीयइतिकेचित्।अपरेतुअग्नयेवैश्वानरायद्वादशकपालमितिवचनात्कपालएवकेवलोवैश्वानरः।अत्रघृतंधानमुपांशु।आश्वलायनेनास्याउपांश्वधिकारपाठात्।अस्याइष्टेर्द्वौधेविकल्पेपठ्यतः।अस्यांस्थानेहविर्निर्वपेत्सोमेदेवेभ्योवसाभ्योरुद्रेभ्योआदित्येभ्यइतिवैश्वदेवंपयोदोहयित्वोपवसतिसामायस्यादृतातूष्णींवेति।वैश्वानरपर्जन्या

नंतरंफाल्गुनीपौर्णमास्याद्यन्यतमेहनिविश्वेभ्योदेवेभ्यो आमिक्षासिध्यर्थंवत्सापाकरणादि कुर्यात्। तथाच वैश्व
देवपर्वाह्ण हसाध्यमुक्तं भवति। आश्वलायनसूत्रवृत्तावप्येवं। अथमत्रानुष्ठेयार्थः। अन्वारंभणीयायांपूर्वेद्युःप्रा याः
तर्वैश्वदेवं कृत्वानंतरंविधायदर्वौदक्शांतिरात्रौप्रतिसरबंधंच कुर्यात्। प्रातःस्नानादिपंचकं कुर्यात्। त
त्रपुण्याहेअग्न्याद्यः प्रायेणामितिविशेषः। अथजघनेनगार्हपत्यंप्राङ्मुखोस्थायोदक्तूष्णीमासीनास्तीर्यतेपुरस्तात्सहयज्ञ
मानउपविश्यप्राणानायम्यसंकल्पाधिदेवतांविष्णुंध्यात्वादेशकालौसंकीर्त्यया: पुरस्ताद्विस्तादिनिविष्यमिमं
तंजपित्वास्वर्गकामश्चातुर्मास्येर्यस्यइतिसंकल्पमेत्। स्वर्गपदंनिवेशेविप्रयोगेइतिविधारणेयैः प्राधितं। कामए
येदमितिशेषः। ततस्तन्नाम्नाध्यायेत्। अमुकंत्वेतेऋत्विग्वरणंकुर्यात्। अत्रमंत्रवद्वरणाप्राप्तान्मधुपर्को
नप्राप्नवतीतिशंकितिः। वस्तुतस्तुसंपूज्यमधुपर्केणऋत्विजः कर्मकारयेत्। अपूजयत्कारयत्कर्मकृत्स्नंविधेयोवसुमत
इतिविश्वजिन्न्यायेनमधुपर्कआधर्षकः। अथपुनर्याः पुरस्तादित्यादिस्वर्गकामश्चातुर्मास्यान्यारभमाणो
न्वारंभणीयमाग्नेय्यामावैष्णवंनरपाजन्यमालभेत। देवतासंकल्पेअग्निर्वैर्व्यानरः पशुर्नामधानदेवतेइतिविशेषः। २

पात्रासादनेमेक्षणंचपिष्टपेषणंचमदंतीनांचरुस्थालींचपरीक्षणपात्रंचेतिविशेषः।प्रागधिवपनाच्चरुपुरोडा
शीयानिप्रज्यानयेवैश्वानरायत्वाजुष्टंनिर्वपामीत्यावदूर्ध्वमिडोत्। एकादशकपालान्पुरोधायाग्नेयमष्टाकपालं
कपालोत्तरतआहवनीय• चरुस्थाल्यांतिरःपवित्रंलौकिकीरपआनीयतासांपवित्रेसंगरिधिश्रित्यानिर्वपामिति
तांप्रदक्षिणमंगारैःपरिषिंचति। गार्हपत्यमभिसमूह्यपर्युक्षणेरुपंधत्तेचरुस्थालींपुरोडाशंश्रपयतांतेचरुस्थाल्यां
तिरःपवित्रंतंडुलानावपतिघर्मःस्वइति। अग्नेहव्यमिस्रुगभिमंत्रणमात्रंचरो। स्वानमितिपुरोडाशार्थमेव
आईः प्रथमस्रुरिडेवनीपांजनं। इरेतिभ्रक्संजनमात्रंचरुस्थाल्यां। अन्वाहार्यदर्शनुमंत्रणंसमानं। सूयवस
इतिद्वितीयस्य। चरोरवदानंमेक्षणेनहस्तेनवा। नपार्वणहोमश्चतुर्धाकरणे। अन्वाहार्यानंतरंहिरण्यंगांच
दद्यात्। अग्नयेहिरण्यंरुद्रायगामितिभतिग्रहः। नयावज्जीविकाद्रव्यः पुनरालंभवान्नावेदितिकात्यसारो
क्तेःहारद्राजाहादिषुपुनरालंभजपोनास्तीतिकेचित्। अन्वाहार्यदक्षिणतर्पणांतंप्रकृतिवत्। अथरणपशवैश्वान
रार्जन्यार्थमुलूखलमग्निहूयंनिरस्यपुनर्याः पुरस्तादित्यादिवैश्वदेवहविर्निर्यज्येदेवतासंकल्पेअग्नीषोमा

याज्यभागौ। अग्निः। सोमः। सविता। सरस्वती। पूषा। मरुतः स्वतवसः। विश्वेदेवाः। द्यावापृथिवी इति प्रधानदेवताः। देवा आज्यपाः। अग्निः स्विष्टकृत्। वाजिनः। अग्नीषोमौ संयाजाः। एतादेवता यस्यइति। अत्रयद्यपिमारुतंसप्तकपालमितिसूत्रे मरुतांदेवतात्वंबोधायनेनोक्तं तथाप्याश्वलायनेनयजमानेनस्वसूत्रोक्तसगुणदेवतास्वीकरणमुचितमिलनंतदेवैःसविस्तृतमुक्तं। अग्नेऽअदेववूरित्यादिजपिलाग्नीनिहुत्वाधानादिमानदोहायत्रसापाकरणोपवासंतंकुर्यात्। तत्रविश्वेषांः। प्रसंसमंसर्वंबर्हिःप्रस्तरमाचंयेतिद्वेधे। त्रयोनिंयतीध्मवद्रूपिन्त्रयोनिंयतिधेत्यूहः। काम्यइमन्याःपरिधयःउत्तरत्रवचनात्। वसापाकरणंपर्णशाखयातूष्णींपक्षेतूष्णीं। तत्रापिविश्वेभ्योदेवेभ्यइतिवचनाद्विश्वेदेवानामनुसासंकल्पनीयाः। सायंसायंदोहोसलंभकाविति पक्षेस्वाम्नायकासाहरणादिसुसंभवकमेवसर्वंदोहकार्यं। तूष्णींपक्षेसर्वंतूष्णीं। अग्नेवाहोन्दाग्नयविवांसंसन्तइतिसूक्तेधिनुं। आतंत्वनामेघ्नदाज्यार्थंवत्सधितूष्णीं। [illegible] यौहनपूर्वमेवसंनाद्यं। सायंदोहानंतरमेवप्रातर्दोहायत्रसापाकरणं। [illegible] ३

द्वाहपक्षेआज्यंविलाप्योत्पूयस्रुचिचतुर्गृहीतंगृहीत्वापंचहोतारंमनसानुद्रुत्याहवनीयेजुहोतिसम्बारभ्येयजमानेस्वाहेति। उपवसथानंतरदिनेप्रातरग्निहोत्रेहुतेपाणिसंमर्शनासूर्यमित्यर्थः। अथपृष्यांस्तीर्त्वेत्यनंतरोक्तेः पृष्यास्तरणात्प्राग्वापंचहोतृहोमः। अत्रविलाप्योत्पूयेत्युक्त्वादेतावदेवाज्यसंस्कारः। प्रायोगिकास्तुस्मार्त्तवदाज्यंसंस्कृत्येतिवदंतितन्नहिचारणीये। असंमृष्टपात्रेणहोमनिषेधात्कुशसुवसंमार्गः कार्यः। नासमिकेजुहुयादितिसमिधोदोनमितिकेचित्। वस्तुतस्तुसमिद्भूत्याहवनीयेइतिपश्चिष्टिस्थानीयेपूर्णाहुतौस्रुक्युक्तेर्यत्रसमिधानंतत्रैवसमिदाधानमन्यत्रेति। पाक्षिकसंमर्शनात्पाकृपक्षेऽकृतत्वात्परिसमूहनादिकमपिकार्यमितिवदंति। इदंचाग्नेऽहिरण्यंनिधायपरिस्तीर्यइतिषड्विधानाभावान्नकार्यमेवेतियुक्तंभाति। पंचहोतृहोमानंतरंकूष्मांडहोमउक्तोधर्मसूत्रे। कूष्मांडहोमानंतरंसारस्वतीहोमावपितत्रैवोक्तो। होत्राद्भुतेयकूष्मांडैःसारस्वतहुतोनवेतिकल्पः। पंचहोतृहोमादित्रिकंप्रथमारंभएवेतिग्रंथकृतः। तत्रकूष्मांडसारस्वतहोमयोश्चातुर्मास्याम्यारप्यमानइत्युक्तेः प्रथमारं

मएवकरणं। पंचहोतृहोमेत्वेवमनुक्त्वात्प्रतिप्रयोगंभवत्येवसइति सुक्तं। अध्वर्य्वारत्नी त्वोपः प्रणीयाग्नेमखायकपा
लंनिर्वपतिसौम्यंचरुं सावित्रंद्वादशकपालंसारस्वतंचरुंपौष्णंचरुंमारुतं सप्तकपालंवैश्वदेवीमामिक्षांवाग्नेय
मष्टाकपालमिति। पंचहोतृहोमानंतरंपूर्व्वास्तरणांतंकृत्वापः प्रणीयनिर्वपेत्कुर्यात्। पात्रासादनेमेक्षणा
निचपिशोहूपभृंचाज्यस्थालींचाज्यपृषदाज्यमहवणीयंच। आमिक्षास्थालींचाज्यस्थालींचाज्यपात्रंच। आमि
क्षाज्यस्थरणपात्रीचवाजिनचमसंच। एवमुपयुक्तानिकृत्वाआसादयेत्। दोषाद्यग्निरस्तुचरुस्थाल्यादीनांकपा
लादिभिः सहासादनमुक्तंतदपूर्वमतेस्यादितिम्याय्यबाधाद्विधारणीयं। निरुप्तायमंत्रेणसरस्वत्यादिसुदेवी
र्योग्निभाद्भ्यामूढ्वमितिकल्पः। हविष्कृतावाज्यंविसृजतेसमानकर्मोधिनपशावत्। तंवृत्तमक्षाद्वनिनक्षनोतेमान
होहः। पाणिसंमर्शनात्प्राग्वेतिसुबोधिनी व्याख्यायां। प्रागग्निवपनाच्चरुपुरोडाशीयानांविभागः। अत्राग्नेयसवि
त्रेमरुत्वतीयाबार्हस्पत्यपौष्णांस्ता। सोमायसरस्वत्येपूष्णोलेतिमंत्रकेचिद्वदंति। तन्नसेवविभागइतिसुक्तं। अस्य
म्यदक्षिणाधैगार्हपत्यस्थालेकपालान्युपदधात्यथोत्तरतस्तिरः पवित्रमपआनीयसारस्वतपौष्णाभ्यामधि

अग्नेयमोत्तरतोमारुतायसप्तकपालान्युपदधात्यथोत्तरतस्तिरः पवित्रंपर्यआगोयामिश्रामधिश्रयत्यथोत्तरतोधा
वापृथिव्यमेकंकपालमुपदधातीति। गार्हपत्यायतनस्थानंगारान्यूर्वोपैउद्वृह्यपश्चाद्धैस्यदक्षिणाधैर्द्वयर्थः का
त्यायनानुसारेण। चर्वर्थलौकिकयएवापइतिसाधितंसुबोधिन्यां आदेवयजेतिनिहितांगारेध्रुवासीतिचरुस्था
लीमधिश्रित्यामिर्द्ग्धंइतितांपरिक्षिणुयाद्दितिहैधार्द्धः। सत्रेमंत्रादिधारणमूर्ध्वंमधिश्रयणमितिज्ञाप्यं। द्वाद
शकपालोपधानेएकादशप्रकृतिवत्। पश्चिमोत्तराधैद्वादशमिसुक्तमेवप्रकृतिप्रयोगे। मारुतसप्तक
पालोत्तरतस्तूष्णींनिहितांगारेआमिक्षास्थाल्यांतिरः पवित्रंप्राग्दक्षिंपर्यकपथआगोयाधिश्रयतितूष्णीं। शाखा
पवित्रस्यमारुतकार्यसमाप्तेः। अत्रदर्शपवित्रमेवग्राह्यमितिसुबोधिनी। यतस्त्वरस्थालीशब्दस्तूपकल्पनेआमिक्षा
स्थाल्यांचरुस्थालीशब्दस्तूभयमितिदेशाद्वृत्यपिसाअस्मिन्मंत्रेअंगारावर्तंस्थालीमिधानंचसमंत्रकमेव। इ
षेत्वेतिकपालान्यभीधतेचरुस्थालीमिति। यत्तत्कपालंतप्यतेयेवाग्नौत्वेविचरणेः येतेकपालेतप्येथामितिद्विवे
तदूहनं। यत्तत्कपालशब्दानामूहंनेच्छंतिके चनेतिसूत्रेः। विन्धेतिपदेविनोतीत्यूहोविद्यारण्येराद्ययणेनिहितः।

स्रुवानिपिष्णानि समुप्य संभृत्याधिषृणत्याग्नेयमष्टाकपालं निरुप्य पवित्रे सौम्यचरुं श्रपयित्वा वपतीति। संभृत्य चतुर्धीकृत्य मीमांसते। अग्नयेत्वेत्यादिना। चरुमाज्यस्थेधानिमज्य सोमायत्वेत्याद्यभिमृशति। घर्मोः स्थनिष्टप्तायुषइति तंडुलावापः। अधिषृणात्किसावित्रेण हारण्या कपालं सारस्वतपौष्णाश्वरुं वा वपत्यधिषृणात्किमारुतं सप्त कपालं तिरुप्य पवित्रे तत्रैपयासिद्धानक्षत्रेष्टिसामिक्षातांसएवकृष्णलवृत्तालः परीष्टेनश्रपयित्वाविवाजिनं कृत्वाअग्नावैष्णवंनिरुप्यत्रयाधिषृणात्किघावापृथिव्यमेकपालमिति। आमिक्षायामनुष्णायेश्रपयतानंतरमेवघावापृथिव्यधिश्रयणंअन्येत्वुक्तेः। ततआज्यनिर्वापः आग्नेयपुरोडाशश्रपयतानंतरंवेतिसकृतोहुतं। दध्यूर्ध्वज्यस्योर्ध्वंवापोप्युक्तः। शोषादिभिः। तत्रपूर्वोपक्लृप्तेदध्यानीयावापृथिव्यपुरोडाशंश्रपयेत्। निर्वपत्युनकार्यः अन्नवचनात्। अपूतोज्यंनैवसंपाद्यंतत्संपन्नायैवशाली किंमतिनमाषत्वात्। लघुपुरोडाशानांश्रपणेपि तापिवास्यमाडेत्यादिप्रयोगेनीयमानंनयज्ञुर्हरतीति। चर्वादिभ्योपिनंगणमात्रंकार्यं। इदमेवमासिधंपौरोडाशिकंचिर्यज्ञुषातूष्णीं चतुर्धीकृतीति। पूर्वेपरिश्रालमित्यादितूष्णींघृतमाज्यस्थहरंतीपत्नी सन्न

स्याज्येनन्वङ्भाचोदेहीत्येतं। स्पष्टं। आहृतासुश्रोत्रिणीषित्यादिश्रोत्रणीश्चोत्पूयप्रासिधंपृषदाज्यंवेत्याज्या निरुहीत्येतं। आज्यामित्रहूतिंवहूहीत्याघृषदाज्यग्रहण्यानुपस्तृणातीत्यादिपशुवत्सुब्रह्मण्यइत्यर्थः। श्रोत्रणीश्चोत्तिष्ठतीत्यादिप्रस्तरेजुहूंबर्हिषातराइतीत्येतं। एताजसदाग्नीतिसमभिमृश्यप्रदक्षिणमाहृत्यप्रस्तरं हुत्वाध्रुवआनुपूर्व्यंहविषः। जुहूसक्थाभ्यामुपस्तीर्णाग्नौधारितान्पुरोडाशान्नभिघार्यचरूत्प्रासिधमामारुतास्तिस्रो आप्यायतामित्यग्निघार्यस्रुतऽस्रातीजुहूस्थआर्द्रःप्रथमस्तूरितिसंतपतीति। सदनकृणारितुकार्यो भावान्नप्रवर्तेतइत्याहारइतिसुब्रह्मण्यो। अथकस्मान्नमसेवामिशंजुहूत्यवाजिनमानीयाग्नौधारय तीति। कांस्यपात्रेदारुमयेवाउपस्तीर्यैतत्रामिक्षांजुहूत्यवाजिनमानीयाग्नौधारयेयुस्तआलेप्यलं करोति। अत्रामिक्षांपुनरधिश्रित्याग्नौधार्योहोत्रेतिशेषादन्यआकुस्तात्किंमूलकमितिनमिश्रः। अथैकंकपा लमुहूस्थवहाज्यमानीयावदृतंकरोतीति। पूर्वमेवस्योनंतइत्युपस्तीर्णेपात्रांतरेइदमहमित्याद्येककपाल मुहूस्थपस्तआलेप्यंतंकृत्वाआज्यंचवहतीवचरुमात्रंमकाशयेत्। अथैनामग्नौसंचरित्वांतरेइदमहमित्याद्येन

यतिभूर्भुवः सुवरित्येताभिर्व्याहृतिभिरिति। इदंव्याहृत्यासादनमाध्वर्यवं। याजमानसूत्रेपिचातुर्मास्यान्याज्यभा
मानएताभिर्व्याहृतिभिर्हवींष्यासादयेदित्याद्युक्तं। सर्वहविषांसादनंयुगपदेव। असंभवेतुमंत्रावृत्तिरितिरा
मांडारः। उत्तरेवाविशायेवायाजिनमितिआसादयतीत्यनुवर्तते। विश्वयोनामगार्हपत्यवेदिमध्यदेशः स्रु
वावनयतीतेवाजिनमासादनमग्नेः अग्निर्व्यस्येत्याद्युक्तेः। देवेस्रुप्रधानहविरासादनात्पूर्वमेववाजिनमा
दनमुक्तंतत्रोक्तसूत्रपादक्रमविरोधः स्पष्टमेव। अग्नेनिर्मथ्यादृतानिर्मथ्येनचरतीति। पत्न्याद्युक्तसक
रणोत्पत्तेः। स्रुवस्याग्नावधिमंथनाकलाभावएव। लोकिकंचाकुलमहण्मितिकेचित्। महत्याग्निहोत्रा
धात्समिधमादधातीत्याहेत्यादिचतुर्णामपिसमानमनालोपमेसर्वंसमानमेवेहलिखितं। महत्याग्निहोत्र
सक्रुद्धीतेनस्रुगंतरेणकार्यः। प्राक्तनद्रव्याद्यावृत्तत्वात्। देवादिभिस्रुवेहोमः स्रुवेणोक्तस्रुचःपरिमाणा
विरोधः स्पष्टः। नवजग्धाजानिष्वोदकुत्याक्रमसंस्रावेणानुपूर्व्मेहवींष्यग्निमारभतेसोमायाज्यभा
गाभ्यांचरतीति। हेमंतशिशिरावितिपंचमप्रकृतीनामनयेत्। पंचानामंतेसक्रद्दर्शमंत्रेणमितिवेतिद्वैधे।

DR. BHAU DAJI
MEMORIAL

पंचानांहोमस्थानमाहवनीयमध्यएव। प्रथमातिरिक्तेपुर्वेषुयजेतिवदेत्। अतेपृषद्व्याज्याभिघारणं। अथा
नुपूर्वंहाधिश्वरंतिमासिधमाभारुतादिति। विश्वेभ्योदेवेभ्योनुग्रहीष्यन्देवान्यजेतीत्यामिक्षायाचरति
उपांश्वेकपालंनचरतिपावाग्नेयीभ्यामनुग्रहीष्यन्पावाग्नेयीयजेतीति। सावित्रस्याप्युपांशुतोक्रम्य
लायनैः। चरूणांमेक्षणेनावदानमितिकेचित्। वस्तुतोहस्तेनैवावदानमितिसुबोधिनी। आमिक्षायाहस्ते
नावदानमितिदेवः। वस्तुतःसाम्नाव्यविकारत्वात्स्रुवेणावदानं। उपस्तीर्णायामिक्षायांजनानिपुरोडा
शवच्चरूणामपिकठिणत्वात्। आमिक्षायास्तुनोपस्तीर्णायामिक्षायांजनंतूष्णीं दृष्ट्वादेवपूर्वार्धं
पराधीनियमायाग्नेयीतिसर्वंसाम्नाव्यवदेत्। एककपालावदानप्रकारउक्तआपस्तंबेन। शुद्धामुपस्तृ
णाद्यावन्नायमग्नागीषोमीयाग्नेयोपांशुश्चरतीति। अर्धायामावाडुपस्तीर्णायामिक्षायांजनंतूष्णी
मितिकेचित्। वस्तुतस्तूपस्तीर्णायामिक्षायांजनस्यापिसिद्धतिरर्थापत्तावदेत्। मधुश्चेत्याहाग्निश्चतुर्गृ
हीतमासनामभिर्वैश्वदेवे। हिङ्निधुपर्वसुसंसर्पोस्यंहस्पत्यायेतिसुनासीरे। चएककपाल

मग्निजुरुपासंस्वावेणवेतिहैकार्यः। प्रौवाज्याहुतीर्जुहोतीस्रुक्स्रुवहविर्धानायंहोमः। स्रुवेणेतिकेचित्
तदयुक्तंपरिभाषाविरोधात्। अथस्विष्टकृताचरत्यन्वेतानिमेक्षणान्याहवनीयेजुहरत्यन्वेतानिसंस्रावे
णाग्निजुहोतीति। स्विष्टकृदादिचरमाज्यंभागौसंनवेतिहैकार्यः। चर्वाज्यिकानेक्षणानि। विकृतिषुपार्वणहो
मभावइतिसाधितंविद्यारण्येयैः। अत्रहुतादुसंत्रवणानिमारुतांतानामन्यादस्तनइंद्रियावीतनोवयहेति। ग्रा
स्वांतरगतामेत्रा आगमामितब्राह्मत्वसिन्द्रतीने। आग्नेयस्यमरुतिवत्। सोमस्याहंदेवयज्यायामग्रजायान्वप
स्रुग्भिश्वभूयासंजानिषीयेतिवा। स्वस्तिमान्यज्ञमानिति सवितुः। वाचमस्माअंयुवेमानिसरस्वत्याः पुष्टिमा
न्यज्ञमानिति पूष्णः। प्राणेनैरध्यासमिति मरुतां। प्राणैः साद्युर्ज्यंगमेमानिति विश्वदेवानां। उशन्नोदेवेभ्यो हर्
ध्यासंभूतानंमनिष्यंगमेयमिति वायोर्वाघाश्विन्योः। अध्वर्युः स्रुक्स्रुवमाज्यमानयेत्। स्रुचीसादयित्वाप्रा
ग्निश्रमधीतमवद्यति। चत्रधीकृणांविकृतिषुनास्तीतिसाधितंविद्यारण्येयैः। उपहूतावाग्निहोत्रमन्वधि
आहधातिमउपयंतंमाप्तंनिमार्जयंतेऽ आहमत्सणेभाग्निहोत्रंपरिहरेतिपरिभाग्निहोत्रंहरंत्यन्वधोस्रुवेहेनमत्सणा

गमथान्वाहार्यंयान्वाहितास्मिन्प्रथमंवत्संदत्तानिऽहासयंत्येतधिरुद्धिरुमिति। प्राश्नंतीत्वाशेषात्सय
जमानसंवित्तिजामिडाभक्षणमितिभाति। अतिग्रस्तातृषाऽडांभक्षयंतीतिकेचिदाप्यवदत्। प्रथमंयोमातु
जातिःसवीर्यवत्तयाभवतीतिभावः। सहमात्राबलेनोदायतेअतिग्रहस्तुवत्सस्येतिधूर्तः। ब्रह्मणेगांरुद्रा
यगामितिवाप्रतिग्रहमंत्रः। आसादयंतिवाजिनं। अंतर्वेदीतिशेषः। अग्नेणागाहेपत्यंदर्भपुंजंसंवाचमसं
वासादयित्वापवित्रेकृत्वाप्रोक्षणीःसंस्कृत्यप्रोक्ष्यसंमृश्यसंपातेतृणान्यास्तीर्यसमूह्योत्करादुवि
श्रयाहृत्यवाजिनमंतर्वेद्यासादयतीतिभाष्योक्तप्रकारः। अस्मिन्पक्षेवैश्वदेवपात्रैःसहवाजिनपात्रासाद
नंनास्ति। अथसंप्रैषमाहब्रह्मन्प्रस्तास्यामइत्यादि। अध्वर्युःपृषदाज्यंविहत्यस्रुचोःसमानीयासाद्य
माश्रावयाहदेवान्यजेतिषदक्षरेजुहोतियजयजेतिनवान्याजानिशोदक्षुत्वाकपालादस्रुचोधिमुष्या
यकंसंयाचमसंपानाज्यस्थालिसंयाचपत्नीस्त्रंतं। पृषदाज्यंविहत्यालोड्य। अत्रभाष्यं। अनूयाजेषूचाः प्रथम
विकारादर्भतरास्त्रीणिमध्यमध्यमस्यसप्तमनवमावुत्तमस्येतिअस्मत्गुरवस्तुषडूर्ध्वंप्रथमादितिम

मसहितीयचोर्मध्यपतितत्वात्समस्यस्रुतत्वादितिन्यायेनाघाश्वनुरः प्रथमविकाराः।ततश्चत्वारोद्वितीयस्य
नवमःप्रकृतिवत्कृत्वाः।न्यायनिबन्धत्वादिदंसूत्रं। अथनिर्णीयः वैकृतानांस्रुवानानुमंत्रणादिलोपार्थं।न
यागप्रकृतीदेवान्यजतिप्रैषः प्रथमेचहुयश्चनांतः साधारणः पितृमत्तेपिदेवोमजयजेतिह्वावनूयाजावि
स्रुवंततश्चद्वितीयादिस्रुह्योयजशब्दोतस्मादिहापिप्रथमविकारेवृद्धितीयादिस्रुतूष्णीमास्तेयजेतिनवदे
दध्वर्युः।केचनयजयजेतिनयानूयाजाइतिवचनात्तद्वितीयादोयजेतिवदेदेवंतिवदंति। पृषदाज्यग्र
हण्यामंत्रयस्वेऽपघ्रन्मंत्रेणसंमार्गसादनेअभ्यासपूर्वाणीतिसकृन्मंत्रमुच्चार्योपघ्रेत्पृषदाज्य
ग्रहण्योः सहप्रयूह इत्यादि।तूष्णींपक्षेस्रुतूष्णींसंमार्गसादनेतूष्णींव्यूहनमित्यादिचोक्तं मायोगिकैः
परंतुअयंविशेषोहैधसूत्रेपशावेवोक्तत्वात्यानुमास्यप्रकरणेतुतूष्णींसंमार्गमात्रस्योक्तत्वाच्चात्र
नान्यत्पृषदाज्यग्रहणव्यूहनादिकं।अतएवस्रुवाधिनीध्मारब्धायांस्रुचोसाश्मिलायाजयतीध्मामित्या
दिसमानमास्रुचांनिर्मोक्षादिस्रुक्तं।सहशारब्धायप्रस्तरप्रहरणीस्रुक्तेः पवित्रवपोद्वयाभ्यांधाण्यायप्रस्तरे

णसहप्रहरणं। वाजिनपात्रंयाचति।तमंतर्वेदिनिधायतस्मिन्बर्हिषिविधिवन्नाजिनमास्तृणन्नाहवाजिनोस्रुग्रीहेत्यृचा
ऋग्भ्यांवाहवाजिनोयजेतिवषट्कृतेजुहोतिवाजिनः स्वाहेतित्यनुवषट्कृतेजुहोतिप्रक्षमिति।रेतस्त्वोभू
यासमिति हुता।नुमंत्रणं। उपांशूच्चैर्वाधाजिनवर्यंतिहुंधे। आश्वलायनमानुमध्यमस्वरः।तत्सूत्रसंमतिस्तथासाधि
तत्वात्।सयावंततऋत्विजस्तेषूपहवमिच्छायजमानएवप्रत्यक्षंप्रक्षयतियन्मइत्यादिप्रक्षयामीत्यंतं।निर्णिज्यपा
त्रंत्रयश्छति।सयाजमानएवयावंतऋत्विजस्तेषुहोतरूपकृत्यस्तेत्यादिपृच्छायजमानएवप्रत्यक्षंप्रक्षयतियन्म
इतिमंत्रेण।यजमानस्यैवप्रत्यक्षविधानादृत्विजामवघ्रक्षणमिति। हुंधेतुऋत्विजोप्रक्षणमानपक्षेप्युक्तः।
पात्रंप्रक्षाल्यप्रयच्छेत्। अत्रएवमध्वर्युर्मैत्रावरुणोध्रोयजमानःप्रक्षयामित्याश्वलायनोक्तेराश्वलानस्त्रोक्तमंत्रे
णैवाध्वर्वादीनांप्रक्षणमाश्वलायनयजमानेइति।अन्यथैवमित्याद्यतिदेशोनार्थकःस्यात्। अतएवदेवप्रयो
गेप्येवमुक्तं।अत्रसर्वेत्रारभेमेतियज्ञतंत्रेहोतुर्भक्षणानंतरमध्वर्यवादेः क्रमेणभक्षणंसिद्धंभवतीतिवृत्तिः
अथाध्वर्युःप्रदक्षिणमाहवनीयप्रसव्यंदक्षिणपत्नीः संयाजप्राङेत्यध्वर्युमाप्याध्यत्रीणिपात्रबंधिकानिसमिष्टयजूं

भिजुहोतियज्ञंयज्ञंगच्छेषतेयज्ञोयज्ञपतेदेवागातुविदइतीति। अग्नयपूर्णपात्रविष्णुक्रमेश्वरित्वाविसर्जनेऽनभि
नि।उपलक्षणमेतत्ब्राह्मणतर्पणांतंकर्तव्यमित्यर्थः।नयावज्जीविकादन्यःपुनरालंभमाप्नोतीतिकल्पः।व
स्तुतस्तुचातुर्मास्यानिवापुनरित्याश्वलायनोक्तेः पुनःकरणाच्चिकीर्षांमात्रंकार्यएवपुनरालंभजपः।अथपौर्ण
मासवैमूधाभ्यामिष्वायजमानायतनउपविश्यऐषमाचालल्माजोहितायसस्मश्चक्षुरेणाक्षीभ्यांनिर्मिमीते
कैसूभ्यांवातंयतेपरिश्चपूतेऋतमेवपरमेष्ठीत्यादिराधासमित्संतंपुरस्तादेवाग्नेयदक्षिणतोऽपश्चात्प्रो
तरतोऽपरिष्टादिति।निर्वर्तनंसीमानं।परिवपनंसर्वतोमुंडनं।तत्रचालल्मासीमानं।क्षुरेणमुंडनंसामर्थ्यो
त्।निर्वर्तनेमंत्रः ऋतमेवपरमेष्ठीति।ऋतेनास्यनिवर्तयतीतिमंत्रालिंगात्।सचमंत्रः पंचकृत्वआवर्तनेऽ
निप्रधानंगुणाद्वर्तेन्मुख्यत्वात्।एवंनिवर्तनंकृत्वात्मुंडीपरिवपेत्।निवर्तनमात्रेनवापनमित्यापस्तंबोद्वैधे।
आश्वलायनः।चातुर्मास्यव्रतात्मुनेमात्।केशान्निवर्तयीतनखश्मश्रुणीवापयीताधःशयीतनमधुमांसलवणस्य
वर्जेरवनानिवर्जयेदितीमायानुपेमाद्वापनंसर्वेषुपर्वस्वाप्तोत्तमयोर्वेति।अतश्चाद्दनमानसोनियमः।अतःके

शमनर्तनादीनिकरिष्ये।मध्वादीनिवर्जयिष्यइतिदृढसंकल्पोभवेत्।केशमसाधनादिक्रमवलेरवर्नसंनिधं
तेवैश्वदेवहवीषि।संवत्सरीणाःस्वस्तिमाग्नास्तेरुमाग्नास्तइति।मंत्रेणयाद्यजमानः।संवत्सरीणामित्यादिय
जमानःस्वयंवदेत्।नाचार्येणहुतमध्वर्युरितिकल्पः।इतिवैश्वदेवपर्व॥ ॥अथवरुणप्रघासः।अथातश्चतुर्षु
मासेषुवरुणप्रघासहविर्भिर्यक्ष्यमाणोभवतीति।सउपकल्पयतेऽग्नेर्वैश्वानरस्याष्टाकपालंपौर्णमासंचरुं
वृतइत्यंतं।अग्नेर्वैश्वानरस्यचरुंगृतं।लोहितायसस्यचक्षुरंगृतं।चतुष्टयानिपुरोडाशकपालानिचत्वारोगणाइत्य
र्थः।पंचचरुस्थालीस्तासुतिस्रश्चर्वश्चेतिहेऽग्नाग्नेयेति।तत्रपंचस्वपिचरुस्थालीशब्दश्छात्रिन्यायेन।पंच
मेक्षणानि।पात्रहूयगतपयसोदधिभावः।शमीपर्णकरीरसक्तून्।तत्रशमीपर्णानियतूपरःशता
निशमीपर्णानिभवंतीतिब्राह्मणात्।करीराणिखर्जूरफलानि।तेषांसक्तवश्चूर्णानिएषांकंमूर्धेदृषीकनि
कारं।कौशमितिकेचित्।ईषत्स्रस्यवसूक्ष्मपिष्टानांपुत्रपौत्राविवाहितकन्यामार्यासमसंख्याकानिएकाति
रिक्तानिदीपपात्राकारणिकरंभपात्राणि।शक्तिपिण्डमिवमेघः मेषीच।श्रृंगवान्मेषोऽश्रृंगामेषीतिस्वयं।विशेषा

नुक्त्वा लौकिकाग्नौ प्रणयनं यजमानं। महादक्षिणाग्नौ प्रणयनं। तथा चापस्तंबः। पूर्वेद्युरन्वाहार्यपचनेवितुषान्यवा
न्कृत्वा तेषामीषदुपतप्तानामित्यादि। करंभपात्रापूपान्। लुक्तेदभिर्द्विकरणं पिष्टस्य। मेषमेषीपिष्टस्य तुल्यलेपादी
करणं। साधनविशेषानुक्तेः। देवैस्तुगार्हपत्येप्रणयनं घृतादिभिः संभवनं प्रोक्तं तद्विकारपूपीयं। मेषीमेषश्च
मृत्कूपाकिरूपास्तुकाभिः संपक्वस्थौपवतइति। अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारावाध्वर्यवकृतारौ। दार्वीपोर्णासिकाम्ने
वह्नियुपितानित्यग्नपात्राणि। हिंसकारनिध्मावहिः। तत्रपंचविधमुत्तरवेद्यर्थं। त्रिविधंदक्षिणवेद्यर्थं। सप्त
दशसामिधेन्यः। काष्ठमयमाज्यपरिधयः। द्वेवेदी। उत्तरापाग्वंशिकी दक्षिणादार्वीपोर्णमासी की। उभयोर्मे
ध्योःपश्चिमोंतःश्रोणीसदेशो अन्यूनानतिरिक्तः। अंसमदेशोविषमः। उभयोःश्रोणयोरंतरालं त्रयोदशांग्र
लमिति। अजास्येतवहेत्यादयस्ताअपाक्रतामर्वेतिमरुद्भ्योवरुणायेतिद्वयंपशोरालंभनेविनियोक्ष्यमाणं
न्यायस्यादृतादर्शीविति। विकृतिषुसंघस्कालेलूमित्याश्वलायनः। अस्मिन्पक्षेदर्शेकेनदर्भमुष्टिनाक
मेत्यापस्तंबः। अथयानहुतीर्जुहोतिदर्शपूर्णमासाभ्यांस्वर्गकामोयजेतेतिवाक्यशेषः प्रणीयनिर्वपत्यानेयमग्नाकपालमितिपंचसंचरा १०

र्थंद्वाग्नमेकादशकपालंमारुतीमामिक्षांवारुणीमामिक्षांकायमेककपालमिति। हविष्कृतावाचंविसृजतेसमा
नैकमपर्यग्निकरणादिति। स्पष्टं। समानैकमपर्यग्निकरणादित्येवासंप्रेहविष्कृतावाचंविसृजतइतिप्रासंगा
नंतर्यस्यानंतर्यंब्रुवन्नंतरापदार्थव्यवधानपक्षोस्तीति। तथाचहविर्भिः सहकरंभपात्रप्रोक्षणपक्षोस्तुक्रमो
ते। अत्रेतानिकरंभपात्राण्येतैर्हविर्भिर्वपत्विमौचमिषंवन्नामीषणेकरंभसक्तूनेषांभूयांसमितीति। करंभपा
त्रादिपदमंहविर्भिः सहपर्यग्निकरणादित्यर्थः। तत्रपुरोडाशानांग्राहमित्याग्नपात्रमाज्यग्रहिस्थाप्ये
प्यानिनीयस्तेवयजुषाहरतइति। जाग्रद्विहरणान्वाधानप्रकरणाप्यानिनयनोत्तमाध्वर्युरेवकुर्यात्। स्तेवय
जुर्हरणंतुअध्वर्युः प्रतिप्रस्थातान्वग्भिदंकुरुतः स्तेवयजुषाहरतइत्यग्रहिबध्नात्। अस्मिन्पक्षेप्रयोग
क्रमः। चतुर्दश्यांस्नानादिपंचकंकृत्वाथाः पुरस्तादित्यादिस्वर्गकामोवरुणमुपासहविर्भिर्यक्ष्यइतिसंकल्प्य
देवताःसंकल्पयेत्। पूर्णोनंतरंद्वाग्नीमरुतोवरुणः कइतिप्रधानदेवताः। ऋत्विजोवृत्वा अरण्योरग्नीन्स
मारोप्योदवसायमाधिलाअग्नीन्विहृत्यमनस्वंतीजुहुयात्। अध्वर्युरिडादेवहूरितिजपित्वादेवागन्तुवि

दङ्क्तिजपेत्। पूर्वोक्तमकोणकरंभपात्राणिमेषंमेषींचकुर्यात्। अथाग्नीन्विहृत्याधायाग्नाह्वयमाहस्म
मरुद्भ्योवरुणायचसंकल्प्यवत्सापाकरणादिकृत्वाइध्माबर्हिर्हविषंसंहृत्यचरोःकुलाद्देशाग्नावपवित्रेकृत्वाद्रोहो
कृष्णोपवसेत्। अथप्रातर्हुतेग्निहोत्रेआहवनीयस्योत्तरतएवतिष्ठन्पाणीसंमृज्यात्। केचनोत्तरेणोत्तरतःपा
णिसंमार्जनंकुर्वंतितन्निमूलं। अग्नीन्प्रणीयोत्तरेणसमानिकृत्वाधित्वाग्नेणाग्नेपवमानेवपाणिसादयेत्। केच
नाहवनीयस्याग्नतःसादयंतितन्निमूलं। पश्चात्तरणंप्रकृतिवद्गार्हपत्यसमारभ्याहवनीयपर्यंतमेव। केचि
नोत्तरेवेदिपर्यंतंपश्चात्तरणमिच्छंतितन्नमूलंमन्यं। प्रणीताःप्रणीयाहवनीयस्योत्तरएवस्थापयेत्। अग्नि
प्रणयनानंतरंप्रणीताआहृत्यउत्तरेणोत्तरतःसादयेत्। तस्माच्चपित्रमस्तीकात्यायनः पैत्रकाग्निप्रणयनम
ग्निधायप्रणीतानुत्तरणंजघनयजमानोवालगङ्गतइत्युक्तवान्। अस्यसूत्रस्यसमानन्यायेनायमर्थः। केच
नप्रथममेवोत्तरेणोत्तरतःसादयंतितन्नसम्मतं। अग्नीन्प्रणीयाहवनीयादाज्यमेवेषाचेतिस्रुवेणहविषाचैत्य
हेवषट्पंचसंचरेवतानिरूप्यमेकादशकपालंकाममेककपालंचनिर्वपति। सोक्षणे। व्रीहियवौ ११

पहीयात्। अत्रमूलंकुर्मोतिरस्त्वं। इत्यप्यविनयनात्। धर्मवपक्षेप्रयोगउक्तः। अन्येतुअग्न्याधानादिरूपं
दार्शनपौर्णमासादिनकुर्यात्प्रतिप्रस्थातातमेवकर्म्मांतरेदर्शेमाम्नाय्यसाध्य। अस्मिन्पक्षेसधानहविःसंयुक्तो
घेवपूर्वंप्रतिप्रस्थाताकरोतिअन्यत्रकृतानुकारीभवति। तथाचकात्यायनः। प्रणीतापलीसंनहनाग्निमंथन
नाज्यंतप्तंज्यंतप्तंप्रैषयजमानवाचनहोत्रदर्शनरणसाम्नित्यंग्रहिपवोजनोवांतरेक्षमागापूरुष्मवसु
यादन्यत्रप्रतिप्रस्थाताकृतानुकरोत्यन्यत्रबर्हिषस्यामिति। आस्मिन्पक्षेयंप्रयोगक्रमः। अध्वर्युप्रतिप्रस्था
तारौदुंबरौदेवयूरितिजपित्वादेवागात्रविदइतिजपत्याता। अथाध्वर्युःकरंभपात्राणिमेधौमंथंचकुर्वति। इध्मो
मीन्धित्वन्यादध्यात्। ततःप्रतिप्रस्थातान्यादध्यात्। ततोपायुभानेमारुत्याःक्षामास्कामाहरतिप्रतिप्रस्था
तावारुण्याअध्वर्युःसोमोवहिराहरणादिपंचविधंबर्हिरध्वर्युःत्रिविधंप्रतिप्रस्थातासप्तदशसामिधे
न्यूःकार्ष्मर्यमय्याःपरिधयःप्रतिप्रस्थातामारुत्येस्तामं दोहंदुह्यात्। ततोध्वर्वारुण्येदुह्यात्। इडोभाते
दोहायवत्सानपाकुरुतः। प्रातर्हुतेग्निहोत्रेपाणिसंमार्गंप्रणीकुरुतः। अध्वर्यरग्नीन्धारस्तीर्णबर्हिषिनानि

DR BHAU DAJI

कृत्वायित्वाग्राहृतविहारेपात्राण्यासादयेत्प्रतिप्रस्थातापिग्राहृतवेद्यामिवस्रोपसृक्पात्राण्यासादयेत्। स्वेवे
द्यामितिकेचित्। अत्रासमंत्रीनिरसनोपवेषनिहुताग्रसज्जपंनकुर्यात्एषजपः सर्वयज्ञेषुप्रतिषेधमात्रेणभवति
अग्निप्रणयनसेयुक्तेतुप्रणयनमंतरेणेतिहासिकहुत्वनात्। भूपतइतिवरणमपिप्रणयनांतएवेतिरेवत्वा
मिः। अत्रमूलंविमृश्यं। अध्वर्युरेवग्राहृतावेद्योपरिघांस्तृणाति। उभौकुरुतइतिकेचित्। उभावपिपवित्रेकुरु
तः। अध्वर्युरेवप्रणीताःप्रणीयाहवनीयस्योत्तरतएवसादयेत्। उत्तरवेदेरुत्तरतइतिकेचित्। अध्वर्युरग्नि
होत्रहवणीमूर्ध्वंपादत्ते। अग्निहोत्रहवणीमवतिप्रस्थाता। अध्वर्युर्वेघ्रेवत्स्यन्निरूप्यंश्रुग्भिर्घ्यांकाये
तिमिर्वपेत्। उभौस्रोक्षणीःसंस्कुरुतः। अध्वर्युर्यथादेवतंहवींषिश्रोष्यन्नेवंकरिष्यन्नितिकेचित्। उभयोः
पात्रेप्रोक्षणीषुकंसूर्पेणपोस्वीयश्यामीपर्णकरीरसक्तूंश्चप्रतिप्रस्थाताश्रोषतीतिकेचित्। उभयोःपात्रेप्रोक्षु
णं। तंडुलप्रक्षालननिनयनांतमध्वर्युरेव। अथप्रतिप्रस्थातामारुत्येदोहयतिवारुण्याअध्वर्युः। कपालोपधाने
अध्वर्युःपंचोपधायेंद्राग्निघ्यामेकादशकपालान्युपदधात्। प्रतिप्रस्थाग्राभातदोहेधिष्ठितेस्वयंधातदोह
माधिश्रित्यैकंकपालमुपदधात्। अध्वर्युराज्यंनिर्वपेत्। ततःप्रतिप्रस्थातानिर्वपेत्। प्रतिप्रस्थात्रध्वर्यूमारुतीम

यो॰ सायंहोतो प्रक्षिप्य पूर्ववदाग्निक्षां कुरुतः। अध्वर्युरेककपालमधिश्रित्य त्वं ग्रावेति लाकरेण वाचयति पदृकं हविर्भिः सहपर्यग्निं कुर्यात्। प्रतिप्रस्थाता मारुत्यामिक्षया सहैषी शालीपर्णीकरीरसक्तूनैषीकमपि चपर्यग्निं कुर्यादिति यज्ञतंत्रे। आप्यनिनयनं पात्रकेषामिति वैरूपकं। नस्तुतस्तु समानमाप्यनिनयनादिलुप्तकः प्राकृतवैष्णवामेवाप्यनिनयनमिति। ततः स्तंबयजुषी हरतः। अन्वाधानमग्नीतिखपदार्थी कुर्यादित्यस्मिन्पक्षे आप्यनिनयनांतस्यप्रयोगयुक्तः प्रसंगात्। अस्मिन्पक्षे तु स्तंबयजुषी हरत इत्युक्तं तत्कथमित्यत आह। अध्वर्युरेवोत्तरस्यांवेद्यांहरति प्रतिप्रस्थातारक्षिणास्यामिति। स्तंबयजुर्हरणात्प्राकृतानुबंधिकृत्यावेदेः परिस्तरणमुक्तं कौण्डिन्यतन्मूलानावादुपेक्ष्यं। तयोर्हरतोरध्वर्युः पूर्वेणेतिपुनरायतोः प्रतिप्रस्थातापूर्वेणेति। अध्वर्युः पूर्वमुत्करेवामेतत्सुप्यतिक्षेत्। प्रतिप्रस्थातापात्रबंधिकयावेदेः पश्चाद्धृत्य सुप्यागच्छेत्। ततोध्वर्युर्गच्छेदिति। अध्वर्युः स्तंबयजुर्हरंतोलोकरेत्सुप्यानिवर्तयेत्। तदानीमग्निमुखः प्रतिप्रस्थातागच्छेत्। द्वितीयतृतीयसुस्तंबयजुर्हरंतमध्वर्युं सग्निमुख आगच्छेत्। चतुर्थेतु अध्वर्योरग्रा १३

वास्त्वयनेवागच्छेदिति कर्कः। सहैवागच्छेतामागच्छतां चेतिशालीकः। इदमेवप्रसिद्धं पौरोडाशिकं त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थमिति। प्रकृतिवदित्यर्थः। करणमंत्रान्प्रतिप्रस्थाताप्युक्ताकुर्यात्। पूर्वोपरिग्राहोपरिगृह्णीतः। अध्वर्युरेवकरणंजपति। अत्रमंत्रेइमेगराःशृणुतेतिवाद्यूहः। उक्षतः। उक्षतामग्नीप्रस्तिहरतीति। स्वर्गेज अध्वर्युरेवसंप्रैषमित्यस्मिन्पक्षेध्वर्युरेवाह अग्नीदित्तभ्योमुत्तभ्यंग्निंप्रस्तिहरेति। अन्यस्मिन्पक्षेहावपियथासंप्रैषंब्रूतः। यदाग्नीप्रस्तिहरत्यथाध्वर्युरेवबालाग्रस्यहृताबालाग्रंपरिलिखत्युत्तरवेदेरुत्तोत्तरवेदिंनिषपतीति। पशावुक्तप्रकरणोत्तरनाभिमुखाद्योसेवोक्तदेवैः प्रछादनाभावः। शेषादिप्रस्तुतदेवैः प्रछादयतीत्युक्तंतत्कथमत्रपशुप्रकरणस्थंसूत्रंप्राप्नोतीतिविचारणीयं। अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौप्रत्येकमग्निंप्रणयतः। तत्रपूर्वमेवउत्तरवेद्यादिषध्वर्युणाक्रियमाणेसतिप्रतिप्रस्थातात्रिःप्रादेशायामेरपरिमितैर्यज्ञियैः काष्ठैर्बर्हाविधिनाहवनीयंप्रादधाति। अध्वर्युरेवालभेद्घोषवतीरित्यारण्यंप्रैषांतंकुर्यात्। उत्तर वेदिव्याघारोध्वर्योरेवनप्रतिप्रस्थातुः। अग्निहुत्संप्याहवनीयंहुत्वाग्नाधाद्ग्नयेप्रणीयमानायेसेवप्रैषः

चो. प्र. १४

अध्वर्युरेवोत्तरस्यां वेद्यामग्निं निधायाध्वराकृतिमिरग्निꣳ होतिमतिप्रस्ताता दक्षिणस्यामग्निं धायाग्निꣳ होतूष्णीमिति। उत्तरवेद्यांपशुवद्दक्षिणस्यां निधायाध्वराकृतिमिरग्निꣳ होतिमतिप्रस्ताता दक्षिणस्यामग्निं धायाग्निꣳ होतिति तूष्णीमेकाकृतिमिति केचित्। अन्ये तु तूष्णीमितिमंत्रव्यतिरिक्तस्यैव विधीयमानत्वाद्यथासामाप्नवत्वत्रैवमुक्तमित्याहुः। अध्वर्युराहवनीयभागमागस्तिष्ठतः प्रत्यङ्प्रत्यङ्मुखमादायप्रत्यङ्प्रत्यङ्मुखएवार्वाचीनमागच्छन्प्रत्यङ्मुखं ध्रुवं गृह्णीयात्। अथप्रतिप्रस्ताताध्वर्योरुत्तरतआगत्याध्वर्यवेप्रणीतेभ्यस्तूष्णीमाहवनीयमागच्छेत्। अथप्रत्यङ्मुखंध्रुवमादायप्रतिक्रामेत्। होत्राग्निरुक्तायामध्वर्युरपसलेः पयोवत्प्रत्यगुदगच्छत्। प्रतिप्रस्तातापसलेः पयोवत्प्रत्यगुदगधिक्रामन्नाहवनीयस्यचमध्येनदक्षिणामुत्क्रामत्यामाग्नीध्रीयंतरेणागच्छति। अध्वर्युरुत्तरवेदिंप्राप्यान्यहस्तेग्निंदक्षोत्तरवेदिमोक्षणादिकृत्वाग्निमादायप्रदक्षिणमावृत्योत्तरवेद्याःप्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नग्निंप्रतिष्ठापयति। प्रतिप्रस्तातातथैवदक्षिणवेद्याःप्राग्भागेप्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्दक्षिणवेद्याग्निंप्रतिष्ठापयति। इतिकर्मनिमित्तोविशेषः। अग्निवत्पुत्तरोपरिग्राहोपरिग्रहस्योक्षणिवत्तिर्यङ्नोक्तध्वाध्वर्युरेवसंप्रेष १४

माहप्रोक्षणीरासादयतमित्यादि। अत्राध्वर्युरेवंसंप्रेषमितिसर्वत्रसंप्रेषमध्वर्युरेवब्रूयादितिकेचित्। यत्राध्वर्युरेवेत्यवधारणंतत्राध्वर्युःअन्यत्रोभावपीत्यन्ये। उत्तरस्यांवेद्यामाग्नीध्रःप्रेषायेक्षतेदक्षिणस्यांप्रतिप्रस्ताता। आहृतासुप्रोक्षणीषूद्धृत्यस्रुवमाज्यंचेध्माबर्हिषीडोपसाद्यप्रदक्षिणमावृत्यप्रत्यङ्मुखावाङ्मुख्यसुवौन्यस्तुवश्चसंमृशेत्तूष्णीं। पृषदाज्यग्रहणीपत्नीसंनह्याज्यस्थालीपांचरभ्रान्योदेतमिति। आग्नीध्रोध्वर्युप्रोक्षणीरासिषूर्यमितिप्रस्तातारंदक्षिणमहूयाध्वर्यवेप्रयच्छेदितिकेचित्। प्रतिप्रस्तातास्वीयप्रोक्षणीरासाद्यप्रणयनमार्गेणोपयम्येतमेवोल्करेस्थंमुदस्येत्। इतःपरंसर्वत्रोत्तरवेदिमन्त्रेणसंचारः। आज्यास्थालीपांचरभ्रान्योदेतमित्यनेनदक्षिणाधिश्रयणेनाधायजमानमवेक्षयतीतिविहितमाज्यावेक्षणमप्युक्तमार्थं। तत्रदार्शपौर्णमासिकाग्नावेदंदक्षिणतउपरिष्टादक्षिणमाज्यमवेक्ष्योत्तरमवेक्षेत। वेदिहूयमध्येउपरिष्टायदक्षिणंपूर्वमवेक्ष्योत्तरमवेक्षेत। वैधोर्ध्वेआज्येग्निधायुगपदवेक्षेतेतिपक्षत्रयंद्रष्टव्यं। आग्नेयंप्रोक्षणीश्चोत्पूयमासिꣳपृषदाज्यंवंत्साज्यान्यध्वर्युर्गृह्णीतेदार्शपौर्णमासिकानिप्रतिप्रस्तातादक्षिणस्यामिति। अध्वर्युःपशु

वत्प्रतिप्रस्थाताग्नप्रक्रतिवदाऽपंरुष्हीत्यादित्यर्धः। माजूमानेमंत्रेणुपंधामांधामित्याधूहः। अथप्रोक्षणीभिरु
पोत्तिष्ठध्वंप्रोक्षतेतिवेदीप्रोक्षतोबर्हिषीप्रोक्षतः। बर्हिषीआसन्नेप्रोक्ष्योपनिनीमपुरस्तात्प्रस्तरंगृह्णीत
इति। प्रसूत्यैप्राक्रतोप्रस्तरादितिसाधितंसुवोधिन्यां। पंचविधमेवाध्वर्युरुत्तरस्यांवेधांबर्हिस्तृणाति
त्रिविधंप्रतिप्रस्थाताद्क्षिणस्यामिति। अथप्रस्तरणपाणीआऽनिस्तृप्यैकाग्नेयेनमान्यरिधीन्परिध
त्तइति। अत्रमाजूमानेध्रुवोस्तइत्याधूहःकार्यइतिकेचित्। तन्न। परिधीन्परिधीयमानानुमंत्रअवत
इतिपरिधानसमकालानुमंत्रणानिधानेनप्रतिप्रस्थातुःकृतानुकारित्वेनचासंभवात्। अतःपृथग्ध्व
र्यवनुमंत्रणमेत्। एवंसमकालिकानुमंत्रणेषुसर्वत्र। यजमानःसुनोत्यग्नावाग्नेयंधामांधामित्याधूहेनअग्नीदागिनयुन
क्ति। ध्रुवंधीःसमिधआधत्तोधिष्ठस्तिरश्चीःसादयतइति। अत्रेंधानाधामित्याधूहइतिकेचित्। समिधो
रग्नाधीयमानयोर्जपतीधानाःस्थेतिमंत्रकृताऽऽक्तेरनूहेनतत्रमंत्रणमुक्तं। विधतिचप्रस्तरोप्रस्तर
योर्ज्ञेयोबर्हिषोरितरत्रेतासंवत्सरेणसमाप्तिरग्नयेत्वादक्षिणतासादयामीत्यत्रमंत्रेचानुब्रह्मान्तेपूर्वहवींषिजुहो ९७

त्यानिधारयतइति। आग्नेयमग्रहीत्येवाध्वर्युरुहासयतिप्रसिध्मेंद्धाग्नाग्नारुतींप्रतिप्रस्थाताक्रंसेवाचमसेवा
मिक्षांवुत्पूतेत्याद्याविःपृथक्करोतीत्येतं। अध्वर्युणाऽऽग्नीद्धाग्नुहासनेकृतेप्रतिप्रस्थाताक्रंसेन्चमसेवाउपस्ती
र्यमारुत्यैकइशमुष्टयस्तनमिवोन्निधायतमुखसमंपिनामीपणंकरोतिरसंनवाहिष्यामीत्यास्तोकंचनिधाय
किंचिद्वाजिनमानीयाभिघार्ययस्तआस्तेस्थलंकुर्यात्। एवमध्वर्युर्वारुणीमुहासयेत्। तत्रमेधास्थानमे
पं। वारुण्याःक्षामकाषमवग्रहणार्थंस्थापयेत्। एककपालोहासनवैश्वदेववत्। अथैनांनिसंपरिस्तृणंति
वैष्णवासादयतइति। आग्नेयमग्रहीत्येवाध्वर्युरुत्तरस्यांवेधामासादयतिप्रतिप्रसिध्मेंद्धाग्नाग्नारुतींप्र
तिप्रस्थाताद्क्षिणस्यांवारुणीमध्वर्युरुत्तरस्यांकार्यंचैककपालमिति। अत्रविशेषमाहगोपालः। पश्चात्तु
गार्हपत्यस्यप्राङ्मुखाउपविश्यतोध्वर्युरुत्तरोन्मस्तुदक्षिणः सोग्नयेमारुतीपुरस्तात्पयसांनीत्वादक्षि
णेनैवधारयेत्। उह्यासयेद्यध्वर्युः षड्डपस्तरणादिना। चमसेचोपस्तीर्याधिश्रयेन्मारुतीपुनः। उह्यास
येद्यमास्तृणंतोध्वर्युर्हविर्हरेयं। अध्वर्युःपदग्रहीत्वादुत्तरस्यांतुसादयेत्। मध्यमंचाग्निमग्नेणप्रस्ता

तामारुतीं नयेत्। वेद्याः प्रागंतरानीलाद्दक्षिणस्यांतुसादयेत्। वारुण्यैकपालोब्रह्मौ अध्वर्युः सादयेत्ततः। अत्रमूलंकमीतिसूत्रं। तत्रैवोत्करेवाविद्यमेवावाजिने। आसादयतइतिशेषः। अध्वर्युसंनाग्निमग्नीनमध्वर्युरेवनिर्मथ्यस्यादुतानिर्मथ्येनचरतीति। यत्तेअमद्वत्यासन्नाग्निमंत्रणंसर्वहविषांसकृदेवस्यात्। केचनदक्षिणमग्निमंत्रणेउत्तरमग्निमंत्रयेदित्याहुस्तान्किमर्थमितिनविद्मः। सद्यस्काग्निरुत्तरोभवत्यपिधानादस्यनआहाग्नयइत्यादि। अथाध्वर्युरुपरिसमिधौन्निनयेद्वेदाग्नाअपवाजयतोनूक्ता सुसामिधेनीषुस्रुवाभ्यामाघारयतइति। यजमानउक्तोअमद्वत्तिमनोसीत्यादिवक्ष्यते। अथाध्वर्युरेवसंप्रेषमाहाग्नीदिति। संस्रवउत्तरोग्निर्भवतिअसंस्रवोदक्षिणोअग्निरस्त्रावापवीदुच्यते। पूलिकस्तेजारदुलस्त्रावितिंतरुणोग्रहाल्लितिनिदिशतिमज्जारंसंनतमित्यादि। दक्षिणाग्निपरिधिसंमार्गेनिमस्त्रातारुर्वादितिकेचित्। तन्न। एवमध्वर्युस्यसूत्रादसंगतेः। तंतरुणोग्रहाल्लितिप्रतिप्रस्थातृवाक्यमितिसिध्यतितंसुयोधिन्यां। जारणाचेत्यग्न्यादेरणावश्यतिसाम्यं। पाप्मानंजारदुतियेदेतिसंबन्धः। अनेना

निकरेणपात्राणिपर्येत्यिकृतान्यधिकंभूयसिमुप्यपत्नेप्रयच्छतितानिपत्नीग्रीवेन्याधिभरतइति। अथैनां दक्षिणयाद्वारोपनिष्क्रम्यदक्षिणेनाग्नाहार्यपचनंदक्षिणेनोभवेत्सपरीत्यग्नीनुदानयत्यन्वयतिप्रयास्यामिति। अथदक्षिणमग्निमंत्रणंपुरस्तात्प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठतिउत्तरेणाध्वर्युर्दक्षिणोयजमानोदक्षिणापत्नी। अत्रेतानिकरेणपात्राणिपत्नीयजमानायध्वर्युरतितानियजमानःग्रीवेन्याधिभरतेअधुरेनुवाकमा मन्त्राहमोपूणइति। ओमोयाजांपत्नीत्वयाहामइति। चकाराद्यजमानस्य। अथैतरेणाकंसूर्यमभावनुप्रहरत्यपियाड्डरम्युस्यमुंजतइति। अवयतोध्वर्युरनुमंत्रयतेअक्रन्निति। पत्नीयजमानप्रतिप्रस्थातृस्वंस्वंस्थानंगच्छतोध्वर्युरनुमंत्रयेत्। अथप्रतिप्रस्थातादक्षिणमग्निंसंमार्ष्टीति। ओमोस्रुग्भ्यांघाराघाराघारयतइति। आघारानुमंत्रणस्यसमेकालिकत्वाद्वागस्यैवेडायास्यादितिः। अध्वर्युरेवप्रवरंप्रवृणीते। सीदतिहोतापसवमाकांक्षतेप्रस्तौस्रुचआदायात्याक्रम्याश्वाव्याहसमिभोवजेतिवषट्कृतेजुहुतोयजयजेतिचतुर्थीएतयोःसमानयमानावध्वर्युःसर्वेसमानंक्रतेप्रतिप्रस्थातासंस्थानंशिनष्ट्यनू

यानेयोनवश्रयाजानिष्ठोदंचावत्साक्रम्यसंस्थावाम्यामत्रपूर्वेहविर्भिंध्वरतिमसिध्रमैंद्रावा
मिधारयतिमासिध्रमैंद्रावामारुतीअतिप्रस्तोतावारुणीमध्वर्युः कार्यंचैककपालमिति।उभयोर्होमानंत
रमेवत्सागोनुमंत्रणंचसकृदेव॥अथाग्नयेसोमायेत्याज्यभागाभ्यांचरतइति।अथप्रतिप्रस्तोतापरामे
ति।अथाध्वर्युरानुपूर्वेहविर्भिंध्वरतिमसिध्रमैंद्रावामामिति।अथाध्वर्युरुपरामिति।अथप्रस्तोतामारु
त्याग्रयणग्रहमरुत्वतीन्गृह्णातीति।प्रथमेनावदानेनेत्यादि।उपस्तीर्णश्रमीपणेकरीरसक्तूपोतामिक्षाणांत्रय
मपर्वमात्रमवद्यतिक्षावद्यमीपणेकरीरसक्तूपोतानिक्षांवलिरवद्योलूखलीचावघातिभार्यैतू
ष्णींमरुत्वत्याग्रयणग्रहमरुतोमरुत्वतीयेतिचषडृक्तेनुलोपरमेस्तुतिप्रस्तोता।आमिक्षावाजिरवद्यायस
मुसलेनकरीरसक्तूनवद्यतेत।आमिक्षावाजिरवद्यायमुसलेनकरीरसक्तूनवद्यतीचसहा
वद्यतिकल्पांतरेऽपिकर्मणीतउक्ते।अथाध्वर्युरुपरामिअवद्यग्राहेत्यादिकंयजेतिचषडृक्तेनुलोपीसंतं लोपीस्का
नेनसं।इमालुमंत्रणंतुपंचानांचैकेदेवत।पंक्त्याप्रस्तमप्रकृतिवत्।इंद्रियावीमूत्वासंधर्मंभाग्मूत्वासमिति
वावरुणस्य।सत्रहामूत्वासंउग्रश्चौलोकयोक्त्रेधासंभूमानेमहिमानं
गमेयंशविष्ठोभूयासमितिवाकुस्य।अथस्विष्टकृताचरतआग्नेयमग्रहौनामेत्याध्वर्युरेवघातिमासिध्रमैंद्रावामा
रुत्यैप्रतिप्रस्तोतावारुण्याअध्वर्युराग्नावादिककपालस्याधिश्रयतिनप्रसवनंत्सक्रम्याग्रहेत्यादि।अ
त्रैतानिमंत्रणान्याहवनीयेनुप्रहरतइति।मारुत्यामंत्रणग्रहस्यविकल्पोह्युच्यते।प्रहरणपक्षेगार्हपत्यसकाशादुत्तर
वेदिपूर्वेणपर्यूहलप्रहरेदितिकर्मांते।अथैतानिसंस्रावाभ्यामभिजुहुतइति।अथोदंचावत्साक्रम्ययथायत
नंजुचः साहयिलेत्यादिअथप्रतिप्रतिप्रस्तोतोत्तरावेदिमुपसर्पतीत्यंतं।इडाग्नारंभागोमितिशेषः।उपहू
तामग्नीधआदधातिषडवत्तेग्राव्णोतिमार्जयंते।ग्राव्णोतिप्रतिप्रस्तात्पवमानस्तुयंति।अत्रधूतेस्वामीस्वेस्व
मिडाभागमध्वर्युर्ग्राव्णोतिः संस्रज्येतरइति।अथाहाग्नेयेप्राशित्रमित्यादि।अथाग्नाहार्यंयाग्नतितस्मान्य
ग्राश्रयंदहति।उद्वासयंत्येतमग्निरक्षिणेतिवाजिनेअध्वर्युरेवसंपेषमाहेत्यादि।अथाध्वर्युः प
षदाज्यंविलप्येत्यादि।मरुत्वतीतापिजीपवतंसर्वेजुहवतीनाध्वर्युमनुकुर्यात्।आग्नावणाद्यंकर्मध्वर्युरेव

मरुतांइंद्रियावीमूत्वासंधर्मंभाग्मूत्वासमितिवावरुणस्य।सत्रहामूत्वासंउग्रश्चौलोकयोक्त्रेधासंभूमानेमहिमानं
गमेयंशविष्ठोभूयासमितिवाकुस्य।अथस्विष्टकृताचरतआग्नेयमग्रहौनामेत्याध्वर्युरेवघातिमासिध्रमैंद्रावामा
रुत्यैप्रतिप्रस्तोतावारुण्याअध्वर्युराग्नावादिककपालस्याधिश्रयतिनप्रसवनंत्सक्रम्याग्रहेत्यादि।अ
त्रैतानिमंत्रणान्याहवनीयेनुप्रहरतइति।मारुत्यामंत्रणग्रहस्यविकल्पोह्युच्यते।प्रहरणपक्षेगार्हपत्यसकाशादुत्तर
वेदिपूर्वेणपर्यूहलप्रहरेदितिकर्मांते।अथैतानिसंस्रावाभ्यामभिजुहुतइति।अथोदंचावत्साक्रम्ययथायत
नंजुचः साहयिलेत्यादिअथप्रतिप्रतिप्रस्तोतोत्तरावेदिमुपसर्पतीत्यंतं।इडाग्नारंभागोमितिशेषः।उपहू
तामग्नीधआदधातिषडवत्तेग्राव्णोतिमार्जयंते।ग्राव्णोतिप्रतिप्रस्तात्पवमानस्तुयंति।अत्रधूतेस्वामीस्वेस्व
मिडाभागमध्वर्युर्ग्राव्णोतिः संस्रज्येतरइति।अथाहाग्नेयेप्राशित्रमित्यादि।अथाग्नाहार्यंयाग्नतितस्मान्य
ग्राश्रयंदहति।उद्वासयंत्येतमग्निरक्षिणेतिवाजिनेअध्वर्युरेवसंपेषमाहेत्यादि।अथाध्वर्युः प
षदाज्यंविलप्येत्यादि।मरुत्वतीतापिजीपवतंसर्वेजुहवतीनाध्वर्युमनुकुर्यात्।आग्नावणाद्यंकर्मध्वर्युरेव

कुर्यात्स्रुग्ग्यूहनंवाहविषास्यपूर्वेतनजमानऽत्तरतएवप्रतिप्रस्तातेवहविषास्यामित्यन्ये।सूक्तवाकऋं
सुवाकमैषावध्वर्युरेवशृणात्।अग्नऽआयाहीत्याहाहवनीयमेवाभिमृशति।अध्वर्युरेवाग्नीध्रमृत्विजमाह।
मेशृहिअनुप्रहरतमितिविशेषः।उभौत्वेणपृथक्प्रहरतः।यथास्तमृत्विजमाह।समानमाजिनमेवोहितेन
तिप्रस्तरंप्रहियमाणंपृथगनुमंत्रयेत।वितूर्वंचामीतिपरिधिविमोकानुमंत्रणंपृथगेव।समानावाजिनौ
श्यर्यातिप्रतिप्रस्तातावाजिनौचमसाध्वर्योःपात्रेवनयतितत्समुप्रहरतप्रतिप्रस्तातृष्णीमासीयंति।उपहवो
तिप्रस्तातानुप्रहणानंतरः।प्रतिप्रस्तातावाजिनेतन्नीमृत्वाग्नीध्रोमनोतेः।अध्वर्युरेवमद्रिहविषमाहवस्रु
सङ्कृत्यपत्नीःसंनह्यमाऽऽत्मानमाप्याप्यपात्रुवंधिकानिचीर्णिसमिधमनूषिञ्चत्येकंयस्तातावाद्या
चोपांमासिकंदक्षिणयति।वेरुमोर्जमानंवाचयेद्वोस्तरत्वाग्रहेण।ध्रुवाप्यायनेआप्यायतामितिद्विर्वे
यजमानः।अथपूर्णपात्रविष्वक्सेम्बरिस्थानविसृजतेव्रतादिति।व्रतादिसृजेतप्रतिषेधात्पूर्वंसर्वकर्तृक
मिति।उपवेषोपग्रहनेवोद्वासयित्वाग्रहः।अथयाज्यस्तातावाजिनौसस्रुवांवर्हिःप्रतिवासनीमेवासमीवा

BHAU DAJI

रण्येनिधायसंतुषानिसेतत्समाद्रियेहयजमानेसन्वक्षुयजमानोनूचीपत्नीजंतरेणचात्वालोत्करावुद्धन्पानिष्क्र
म्यपत्नीप्रस्तरंयत्रापस्तत्रयाति।प्रसिद्धोपग्रहयति

तू॥ ॥अथमध्यंदिनेमरुद्भ्यः सांतपनेभ्यश्चरुंनिर्वपति।साम्नसिध्येदिः संतिष्ठतइति। आनीकवतेभ्यनंतरं
सूर्यस्यावर्तनसमयेनिर्वापोभवतितमाकुर्यात्। पाणिसंमर्शनंभागोवामध्यंदिनश्रुतिर्द्वैधे।अग्नुधरणान्वाधा
नादिपंचदशसामिधेन्यःमरुद्भ्यः सांतपनेभ्योजुष्टंनिर्वपामि।मरुतांसांतपनानामहंदेवयज्ययाप्राणैरेध्या
संअन्नाद्यायमेवदक्षिणाआत्मनातर्पयामीतिसांतमकृतिवत्॥ ॥अथास्येतद्गृहमरुद्भ्योगृहमेधिभ्योवत्सा
अपाकृतागच्छंति। कृतसांतपनयागस्ययजमानस्यसांतपनयागदिनेअमरापेहगृहमेधीयामवत्सानपाकृ
रोतीतिसत्याषाढः।मरुद्भ्योगृहमेधिभ्यएतांदेवतामुद्दिश्यसर्वोसांगवांवत्सा अपाकृतागच्छंति।मंचवत्सप्त
पितृभ्योमेवत्सापाकरणं।गृहमेधीयस्यचरुयागतयासाग्नामूमकृतिसाम्नाकात।गृहमेधीयोमंचवत्स
मितिद्वैधे।मकृतिवागृहमेधीयइतिमध्यमः।पक्षः।अपूर्वइतिद्वितीयः।अथसाम्नंकृतमिहोत्रेसर्वा
सांदुग्धेमार्तपलेचरुंअपगिलाग्निघारोदेवमुद्वासयति।सामंहोमानंतरमुपव्याहृत्यदेवताःसंकल्प्याग्नि
विहरणान्वाधानादिनिर्वापांतंमकृतिवत्।मरुद्भ्योगृहमेधिभ्योजुष्टंनिर्वपामिइतिपवित्रेसाग्निहोत्रहवण्या २१

निर्वपः।पवित्रहितपात्रेणतूष्णींनिर्वपेदितिद्वैधे।अथस्रोधूणीःसंस्कारादि अथसर्वासांधेनूनांदुग्धेचरुं
श्रपयित्वाअत्रमंत्रैर्विनाचरुस्थालीगार्हपत्योपश्चिमतंत्रसर्वासांदुग्धंतिरः पवित्रमानीयतस्मैवतेदुग्धानामाज
पर्णंकृत्वाश्रपयेत्।उदकेनवश्रपणमितिशालंकिः।पश्चिमेश्रपणपक्षेयदिश्रपणीतानांपाकार्थंतंतदापांस्थानेप
यःप्रणयेत्पयःप्रणेष्यामीत्याहुहः। अथाज्यंनिर्वपेदितितश्चरुमभिघार्योद्वंचमुद्वासयेत्॥अथैतांपा
त्रीनिर्णिज्योपस्तीर्यतस्मिन्नग्निंवोहरतिसर्पिरासेचनंकृत्वाश्रपूतमाज्यमानीयांतर्वेद्यासादयति।
असंघ्नन्चालयन्उदस्यस्रुत्यांधामकार्पंपरिशेष्यचरुमध्येगर्तेकृत्वातस्मिन्श्रपूतमाज्यमानीयांत
र्वेद्यनुपयुक्तैर्देवैस्तीर्णायांवेद्यांसादयति स्रुवमाज्यस्यपूरयित्वेत्यादिध्रुवायांस्रुवावधानांतंकुर्यात्।
अथाग्नयेसोमायेसाज्यभागाभ्यांचरति।अथहोतारमामंत्र्याग्निमुपसमाधायाज्यभागाभ्यांचरनीत्यर्थः।
अथोपस्तीर्यपूर्वार्धेचरोरवद्यन्नाहमरुद्भ्योगृहमेधिभ्योजुष्टंनिर्वपामीतिपूर्वार्धादवद्यापरार्धादवद्यत्यग्नि
धारयतिप्रयतपाणिरुत्तरार्धमाज्याहुतीरुद्गृहमेधिनोयजेतिवषट्कृतेजुहोत्यथस्विष्टकृताचरतीडांतो

गृह्मेधीयः संतिष्ठते। उपस्थानाग्निमग्नौनिश्चरुंजनप्राशित्रयजमानभागचतुर्धाकरणवर्जंमार्जनांतंकुर्यात्।
परिधिपरिधानेविकल्पइतिद्वैधे। तत्रपरिधानपक्षेसमंत्रंपरिधायाग्नुत्तरतूष्णीमनुसत्तरेतिकर्मणीते। ब
र्हिषोधात्रूनांसंमलुप्येत्यादिविहितंसांतपनयागेकृत्वातद्बर्हिर्विश्रायेस्तीर्यतस्मात्रुपसृत्यकुशे
ष्वावाचोरासादनमितिद्वैधे। समंत्रकपक्षेभावद्बर्हिःसमाजादूर्माजनसमिधेनीयजंचरुवर्हिरंतंसकृति
वत्प्रयोगइतिसूत्रबोधिन्यां। अमंत्रकपक्षोपिसविस्तरःप्रयोगस्तत्रैवोक्तः। अरुचरग्नौस्रुवत्सापाकरणंप
रिधीश्चतूष्णींकृत्वासायंहोमेकृतेपवित्रेकृत्वादेवस्यत्वेत्यग्निहोत्रहवणमानिरूप्यतूष्णीमादाहुर्जेतं
हुत्वाकृत्वापश्चाल्लक्षंहोतंकृत्वागार्हपत्यएवपयसिचरुंश्रपयित्वामंत्रैःपरिधिपरिधानंकृत्वास्मार्तव
त्संस्कृताग्नेयश्चरुमग्नौधार्योदग्द्वारास्यपश्चात्तिष्ठन्पार्श्वाभ्यांमुष्णन्पात्र्यासुवस्रुवौमंत्रवत्प्रक्षाल्यमन्त्रि
तचरुमुद्धृत्यश्रपणकालंपरिशेष्यचरोरुत्तरतोग्नेरुदगग्रंतमाज्यभागौयांतंवैघासाद्यपौर्णमासवद्याज्यभागौ
कृत्वाउपस्थानाग्निमग्नौनिवर्जंचरुमवघ्नन्नुरुष्योरुत्तमेधिष्मोनुब्रूहीत्यादिप्राशित्रादिवर्जंमार्जनांतंकृत्वा २२

हिंकारेड्लेतत अपरंगार्हपत्येजुहोत्यन्वारब्धेयजमानेस्वाहेति।अनुवाक्यांयाज्यायासहसंदध्यादिति कर्मणि। ऋषभएहीत्युक्त्वाऋषभंसंनिधाय्यतस्मिन्नागच्छतिजुहुयात्। अथवाग्नेहिंकारेकृतेसतिजुहुयादित्यपरंमतं। कल्पेत्वक्त्वाहद्विणाभावः॥ अथपक्वांस्तीलापः प्रणीयसरुभ्यः क्रोडिमः पुरोडाशंसनक पालंनिर्वपतिसाकंसूर्येणोद्यतासाप्यसिधेहिः संतिष्ठतइति। उदयकालेपाणिसंमर्शनंनिर्वपः यागोवाकुर्यादितिद्वैधेस्पष्टमन्यत्॥ ॥अथतण्डुलानीनेवपक्वांस्तीलापः प्रणीयनिर्वपत्याग्नेयमष्टाकपालंनिति पंचसंचराज्येर्द्वाममेकादशकपालंऐंद्राग्नंचरुंवैश्वकर्मणमेककपालंनिति। क्रोडिनेऽनंतरमेवनिर्वपेत्केन पक्वांस्तीलापः प्रणीयेत्येतदुपलक्षणंनिर्वापस्यापदार्थानां।तत्रदेवताः संकल्प्यपुनर्विहृत्यामन्त्रणा दि।तत्रपुरोडाशानांमात्रमिलेत्यादिआग्नीध्रस्त्रिहरतीत्यंतं। अथचालाडस्थंचतांचालाडंपरिलि खत्युत्तरवेदेरधस्तोत्तरवेदिंनिधत्युत्तरतोग्निंकृत्वाघारेरधतांनिर्मथनमत्रनिधत्युत्तरंपरिमाटंपरिग्र हंयोत्रापितत्रतंत्रंसमंतंतत्रध्यासंमेषमाहुतीरासादयेत्यादि। आज्यंसंस्कृत्यश्रुवेआज्यमासिंचयथा

वैश्वदेवहवीषसंतिष्ठतेन्यत्रवाजिनाद्यपूर्णपात्रविष्णुक्रमैश्चरित्वानविसृजतेव्रतमिति। यथावैश्वदेवह वीषएवंसावेशेहवींषीतिशेषः। अत्रवैश्वदेवातिदेशात्त्रिविधंबर्हिः प्रसूमयंमस्तरंकार्ष्मर्यमयाःपरिध यःसप्तदशसामिधेन्यइत्यादिज्ञेयं।पंचविधंबर्हिरितिकेचित्। तदतिदेशाबाधनादयुक्तं। वैश्वदेवमथम वसद्हिणाशउत्कलाद्यापितत्रैव। अत्रमहाहविर्निर्वपेदइतिसंकल्पमाहुः केचित्तसाकंमेहविर्निर्वपेदइ त्यनेनजातत्वात्पुनः करणेहोपपत्तेपरन्त्वार्ष्यं॥ ॥महापितृयज्ञेकरिष्यन्नुपक्रमेयतेव्रीहीन्प्रयच्छेत्या दि।व्रीहियवाःप्रसिद्धाः।षट्कपालानीत्युपलक्षणंभवतेनकपालस्यापिमृतबलाबुध्नंनवपात्रार्थपूरणपर्याप्तं।हेम वेपात्रे।इक्षुशालाशाखांश्रीपर्णसहितान्पलाशान्तान्।समूलंबर्हिः।तिर्यगूर्ध्वप्रमाणेनग्राह्यतार्धिकमिध्मं।परि श्रयणं।तच्चवस्त्रकंबलादिरूपं। कांस्यापूपबर्हणे। तत्रकांस्यापूपविस्तारिका।उपबर्हणंशिरसउपधानं।आंजनंश्लक्ष्ण कुंदमश्मा।अभ्यंजनंतैलंमधुवा।रजतवासोग्रं।स्फ्यंग्राह्यताम्र्यं।उदकपूर्णेकुंभौ।स्फ्यादीनियज्ञपात्राणि।दे वानांपितृणांपरिपूतमसीत्यादिघंगमधागार्ष्यमंत्रेणदेवश्राद्धः पितृशब्दसहितः प्रयोज्यइतिकश्चित्। कंबलांघ्रि

षमेरेवोयज्ञयज्ञेतिदेवराब्हमेधाचार्यः कल्पेदर्शयति।प्रधानविषयेपितृराब्दोदेवराब्दस्यस्थानेन्यायसिद्धः।अ
थयज्ञोपवीतादिकृत्वाप्राचीनावीतीगार्हपत्यमुपतिष्ठंतइत्युक्तेः यावत्सुत्तंयज्ञोपवीतमन्यत्रप्राचीनावीतमि
ति।यद्वा आत्मनागांतेअथप्राचीनावीतानीतानिकुर्वतइतिविशिष्योक्तेः यथाप्राप्तंतत्रैवप्राचीनावीतमन्यत्रयज्ञो
पवीतमितिं।इदमेवाश्वलायनेः स्वीकार्यं।स्वसूत्रत्वात्तानुगुण्यात्।ऋत्विग्यजमानयोर्भोजनयाच्ञां।तत्रयजमानो
मामहर्णेसुगाद्यापनमंत्रेयजमानशब्दादामावोद्विगं।प्रस्तरास्तमः समिधमाधायेत्यादौअत्यादिशब्दानां
दोषाभावोऋत्विक्नामाग्रहणे।अथंचपितृयज्ञोपराग्हेइतिकौशीतकिः।मध्याह्नविरतेतत्रानीयेत्यापस्तंबः।क्र
विरत्नघृतत्वा मध्याह्नविरंभणीतापवाग्नयः।मध्यापितृयज्ञेनयजेतइतिसंकल्पः।देवतासंकल्पेअग्नीषोमाभ्या
ज्यभागौ।सोमःपितृमान्।पितरोवहिषदः।पितरोग्निष्वात्ताः।यमः।अग्निः कव्यवाहनः।स्विष्टकृत्।समदेवतायावा
धानेनानुक्रांतेपिअन्वाधानेरवस्यंस्वी कार्यौ। छंदोगाध्वर्यवस्तमानामपिकाण्वादीनामन्वाधानेनाविरोधतो
विहितांशतिकृताश्रुत्याभिधानात्।अन्वाधानेत्रयाणामग्नीनांसंस्कृतिवत्।अतएवापस्तंबः स्वयमाहाग्नी

DR. BHAU DAJI

मन्वाधाय्येभ्यावहिराहरतीतिगोपालस्तु।अन्वाधानंत्रयाणांस्यात्पित्र्यमेदक्षिणेग्नयेवा।आसिनूपसेदक्षिणाग्नेर्हि
रण्याधानमित्यतइत्युक्तं।अत्रमूलंविचार्यं।समूलत्वेपिनोधाय्यंस्यादेयं।प्रकृतिवाधाभावेनोपपत्तेतद्वाधा
नुचितत्वात्।अत्रमदेवाःपितरोविहवेमहिदेवाःपितरोदक्षिणामित्यादिवहोरितितत्रकृत्।वस्तुतस्तुदेवानां
पितृणांपरिषूतमसीत्युपक्रम्यएवमेतेधिकरणेषुकुर्यादितिकर्मांतिवचनात्।देवागातुविदइत्यादिप्रेष्य
मंत्रादितेतत्पर्यंतंपितृशब्दस्यमोहएवेतिग्रहणादिमहापितृयज्ञसमाप्तिपर्यंतंनयाहृतंयाजमानमिति
कर्मांते।सागास्तुभर्तेनपरिसमूहनादिमंत्रतोपायनमविस्रंसत्रतत्वात्।अथवहिराहरणं।तत्रसमूलंबहि
स्तत्रसहस्रवत्रेतिनमस्तेमहोमहिमन्नमइतिमंत्रयमः।मूलभागंकंचिदवच्छिद्यवेतिद्वितीयः।मूलसमीपेएवनप
र्वणिनखमिः स्रोपंइतितृतीयः पक्षोद्वये।प्रथमपक्षेनासिद्धादानादितूष्णीमन्यादिनाखात्माहरणं।द्वितीयत
तीयपक्षेतुअसिद्धादानादिसर्वंप्रकृतिवत्।द्वितीयेपर्वतेराध्यासमितिमंत्रव्यंमसमर्थत्वात्।देवपितृबर्हिर्मो
त्या।देवपितृबर्हिःशत।देवपितृगमनमंत्रौस्मृतेः।सकृदेवछेदने।इध्मसंभरणेपरिधिहविर्यंषट्समिधः सकृदाधे

दनं। ततस्त्वामग्धेत्यूहः। वेदकरणांतं। अथगार्हपत्यंपरिस्तृणाति। तमुत्तरेणोत्तरविधित्वयाप्राकृतस्य
परिस्तरणस्यायमनुवादः। ततः प्राक्पाणिसंमर्शनं भवति। तत्रकर्मणोवांदेवस्यः पितृमतः शकेयमित्यू
हः। अग्निसंस्कारार्थत्वेत्रयाणांहोमार्थत्वेगार्हपत्यदक्षिणाग्नीरेवपरिस्तरणमितिसुबोधिनी। तत्रयक्ष
तिचाधायोगाल्लेमित्तिकप्रायश्चित्तस्याहवनीयेकर्तव्यत्वाच्चत्रयाणामेवयुक्तं। तत्रतरेणैकेकंसादयति
कश्यिपूपवर्हणेओंजनाभ्यंजनेदर्भास्तमुदकुंभोवज्रायुधानीति। कश्यिपादिग्रहणंपर्यवपरिस्तरणा
दीनामुपलक्षणार्थं। एकैकमितिवैकृतेषवसंबध्यतइतिकेचित्तन्नयुक्तं। वैकृतासादनेस्वमंकपाला
निरुप्तादिस्मृतिद्वयंसोमकर्मणि। आहवनीयस्यदक्षिणतएवअत्रत्यजमानयोरुपवेशनं। केचिद्दक्षिणाग्नेर्द
क्षिणतइत्युक्तं तन्नप्रकृतिबाधनादयुक्तं। घृत्यास्तरणंप्रकृतिवत्। केचित्त्वग्नाकुत्स्यप्रकृतिविरुधं।
पवित्रकरणादिअपःसमोप्यादिवाक्यंबलीयइति। सप्तीतासादनंप्राकृताहवनीयस्योत्तरतएवेतिस्मयुक्तंक
र्मांते। केश्चित्त्वग्नाकुत्स्यंनप्रकृतिवत्। वेषायत्वेतिमंत्रस्यस्रुग्भिधानत्वेवेषायंवामित्यूहः। अन्यथात्व २५

गृहः। अथशमीपवीतंहविरुत्तरेणगार्हपत्यमुपविश्यपवित्रेस्थाग्निहोत्रहवण्यामिर्वपति। यज्ञोपवीतंचकर्तनं
हरणातः प्राचीनावीतीमिर्वेषाहितग्राह्मणोक्तस्यसामादरार्थं। देवस्यत्वासवितुःप्रसवेपूष्णोहस्ताभ्यांप्रतिगृह्णामीत्य
नुरोधेनश्रीहीणांनिर्वपति। पात्रांश्रीहीन्यवांश्चपृथक्कृत्वेतिशिष्यंधूरसीतिस्वदेवांपितृणामसीत्यादि
वदेत्। केचनकेवलपितृशब्दमाहुः। श्रीहियवानामनिरुप्तंकिंशारुनिरसनंचमंत्रेणपृथक्पृथक्कुर्यात्। मि
त्रस्यवामित्याद्यूहोवा। एवंनिरुप्तामिमहीमितिद्विरुप्तामिमहीमितित्रिरुप्तामामानपनंचपृथक्कृतंमंत्रेण। त
मिरुप्तामिमहीमिदंपितृणामिति। इमेपितृणामित्याद्यूहोवा। हविर्निर्वपामीति। एतामेवप्रतिपदंकृत्वापि
तृभ्योवहिषद्भ्योनुरूपंनिर्वपामीतिचतुरोधेयधानां। एतामेवप्रतिपदंकृत्वापितृभ्योग्निष्वात्तेभ्योनुरूपंनिर्वपामी
तिचतुरएवधेयधानामिति। तेषांश्रीहिषेवहविरुत्तमुहादयतिउपोघएतंतेयवाग्वा श्रीहियवहननकालेपरिकर्मि
णोयवानुदेयेतिसमीपे। श्रीहीणांतंडुलमस्रंस्नांतेयवानामप्यावपनादिप्रकृस्रंस्नांतकर्मतत्रहविरुत्तरेहीतीत्री
ह्यर्थमुक्तएवात्राप्युपक्रियतीतिहेधेकमांतरं। हविरुक्तावान्वंविरुक्षतेसमानंकर्मोधिवपनात्। अवहंत्येप्रयत

ल्लाहेत्यादिसंक्षालननिनयनांतंसमानमित्यर्थः।एतच्चकल्पसूत्रपक्षेपुरोडाशीयानामेव॥ इदंचोक्तपक्षांतरेतुप्रत्
याज्यौक्तेः मोक्षणपुरुषैकेणयवानाह्रोक्त्वावहननादिफलीकरणांतेसंक्षालननिनयनांतंत्रेण।अध्युप्यदक्षिणाधि
गार्हपत्यस्यषट्कपालान्युपदधाति।अध्युप्यपुरोडाशीयानिलक्षोपः।उपलक्षणमेतत्कृष्णाजिनाद्यधूनना
देरपूर्वंकुरुतादित्यंतस्य।धान्यमसिधिनुहिपितृनित्यधिशेषः।गार्हपत्यशब्देनप्राकृतकपालोपधानदे
शःपश्चाद्भागोलक्ष्यते।तस्यदक्षिणाधिषदकपालान्युपदधाति।कपालोपधानमंत्रेषुचापितत्पदंवदध्रु
वमसिसजातानसीत्यूहेत्यादि।कपालोपधानंतुत्रीणिमध्येदक्षिणोद्वे।उत्तरतएकमरत्नींद्वे।अथैतान्मवानु
लूखलेपरिक्षिप्यगार्हपत्येएककपालमभिश्रित्यचतुरूपाधानाःकलाप्रजनंति।एतान्पूर्वेषुपोडशतान्परि
क्षोदनंजलेनाप्लुत्यनिलुपीकरणंतत्रापूर्वंभितस्कृष्णी।मूलखलेनिक्षिप्यावहननेनविलुपीकुर्योदित्यर्थः।
मार्जनकपालाधिश्रयणांतमाद्यंतंतोंगारवतीदिवंजंगार्हपत्येतूष्णीं।मार्जनकपालमभिश्रित्यतूष्णींयवान्प्र
क्षिप्यमार्जयेत्।चतुरूपाःसुरुग्भाःसुस्रुग्भाःईषद्रुग्भाःकृष्णाऊष्मविपरीताश्चेतित्रिप्रकाराः।तेषामभीभा

मामर्वस्यधेतरा स्तस्कृन्कुर्वंतीति।भ्रक्षधानाभवतायेहेधाविभज्यपितृभ्योबर्हिषिस्रोवः पितृभ्योग्निधात्तेभ्यो
वःइतिभागद्वयमभिमृश्यपुरोडाशीयानिपिष्टानिकृष्णाजिनाधस्तेनाहार्यपात्रांतरेनिधायतत्रैवकृष्णाजि
नेपूर्वाधूहितार्शांहपाहेवस्यतापितृभ्योग्निधात्तेभ्योजुष्टमधिवपामिदंसभुयधान्यमसिधुनुहिपितॄन्
साधयूनिकुरुतादित्यंतमहतिवत्।हतानिपिष्टानिसमुप्यसंभृत्यअथाधिपृणाक्तिपुरोडाशंषट्कपालं।पु
रोडाशीयपिष्टानिपिष्टोद्वपम्यांसेवपेत्।तत्रयवपिष्टानिकृष्णाजिनादन्यत्रनिधायपुरोडाशीयपिष्टानिकृ
ष्णाजिनेनिधायतस्मात्संवपेत्।सोमायपितृमतेजुष्टंसेवपामीति।ततआहरणमानयेत्यादि।अथोत्तरतोग्न
स्रमिश्रानंगारान्निरूप्यतेषुनवंपात्रमधिश्रित्यतिरःपवित्रमाज्यमानीयतिरःपवित्रंधानाआनूपति।अत्रक
पालधर्मानिरोपनिधानात्।आज्यंस्मार्तंहविस्तूष्णीमितिसुबोधिनी।अथैतद्घृतंवान्यावैदुग्धमधिपात्रंयाचति।
तस्मिंस्तिरःपवित्रंसक्तूनाप्येकेनेध्मशलाकयोपमंथति।दक्षिणोपमंथतिअंगारेणोपमंथतीतिब्राह्मणं।दक्षिणा
दक्षिणामुखःअंगारंयेहस्तेनसाक्षात्संस्पृश्यवैसुरजाहिनामंथनमासज्यमंथतीत्यधीतिसुबोधिनी।इदमु

शालाकपारज्वादिनास्तंत्रेवं धनमकखाहस्ताभ्यामेवमेव्योदितिवेदमाघ्योवेद्यारण्येः सोपपत्तिकमुक्तं। अ
थोत्तरतोग्नेस्समिश्रानंगारान्निरूहतेऽधिश्रयति। घृतोसिविश्वायुरितिमंत्रेण। तत्रंपुरोडाशस्याहवि
लाश्रपयित्वाग्नेवास्यत्रैवाप्येष्मोनिनयति। माकृतस्यायमनुवाद्यः अतः पयोनिकरणमपिभवति। अत्रै
वज्रघनेनगार्हपत्यमेवप्राङ्ङासेऽसव्यचगात्। आवपूनन्मऋतिमंत्रकर्मोभ्यावपतेइति वीधामनपक्षेतुष
दृकपालोपधानानंतरंभर्जनकपालेघर्मेणोपदध्यात्। अंगाराधिवासनवज्रे आपित्वयज्ञंव
हसजातानस्तेपर्मूहेत्यूहःपूर्ववत्। ततोभर्जनकपालेघर्मोस्रुविश्वायुरितिधानावापः। ततःपर्वेभिक
रणंपरिस्तरणसंभेषाः। यद्यपितत्रैवाग्नौस्रेत्यनंतरमेवपर्वभिकरणादिकंतथापिभर्जनस्यश्रपणारूपत्वा
ततस्मत्रापक्वत्वात्पर्वभिकरणादेरप्यपकर्षः। ततोभर्जितान्यवांस्तूष्णीमुद्वास्यस्रुवेधाविभज्यसन्नमन्य
धानाः पूर्ववत्सिनक्षि। ततःपुरोडाशीयानांसंवापादि। ततोधानाकरंभवोः पूर्ववदधिश्रयणेनात्रभेदः। ततः
देवपितर्यज्ञायाहूहेत्याज्यंनिरूप्यत्रैवंपुरोडाश्यस्येत्यादि। अत्रपुरोडाशाज्ययोरेवपर्वभिकरणं। अप २७

णाग्नियासनपरिदानानिपुरोडाश्यस्येवसमानमन्यत्। दक्षिणतएषसमस्थंडिलः कृतोभवति। हे धेनुअ
म्यगारात्वहिर्दक्षिणपूर्वदेशेअथवाग्नगारएवदक्षिणपूर्वदेशेअथवादक्षिणाग्निंयथाभध्येभवतित
मग्निंतोवेदिः कार्यसुक्तं। वेदिमानेतुएकत्रिंशल्लिलसहितपंचदशुलाधिकदशपदात्मकचतुर्भुजयुक्तावध्न
वल्येगुलात्मकचतुर्भुजयुक्तावित्रंशल्लाधिकशतांगुलचतुर्भुजयुक्तावाचतुष्कोणात्मुल्वेउक्तं। अस्यावेदे
र्दिक्षुकोणाः कार्याइतिवहवः। वस्तुतस्तुतस्यांप्राचिकर्मणिदक्षिणेलाग्नेयनोक्ते। दिदिक्षेवकोणयुक्ताः
तदेतांचतुरस्रांवेदिमाहिरण्येवनस्वति। तस्यैमध्यतोन्वाहार्यपचनमुपसमाधाय। तस्याइतिषष्ठ्येचतु
र्थ्यौ। वैयाभध्येमन्वाहार्यपचनंसमस्तं। एकदेशत्वेहिअन्वाहार्यपचनादिस्वस्थत। हे धेनुस्वस्थानएवो
पसमिंधेत। अन्वाहार्यपचनेद्धमाहीष्यतंपैतयज्ञिकवेदिमध्येप्रणवेहितिवेयुक्तं। कल्पोक्तसमस्ता
ग्निप्रणयनपक्षआग्नेयनानांनभवतिस्वसूत्रविरुध्यत्वात्। ततःप्रणीताःपैतयज्ञिकाभिस्तरतः सादयेत
पैतकाग्निप्रणयनमभिधाय प्रणीतानुहरणंब्रह्मयजमानोवानुगच्छतइतिकात्यायनोक्तेः। स्तंबयजुर्हरतिपै

तयज्ञिकवेदेः पूर्वोधीत्। इदमेवप्रसिद्धमित्याद्याग्नीध्रस्त्रिहरति। सर्विदतुलोकपृथिव्यैवर्मोसि वर्मयज्ञपृथि
विदेवपितृयजञपहतोररुः पृथिव्यैदेवपितृयजञ्यै। पृथिव्याअदेवपितृयजनः। अस्यार्यनरिष्येत्। इतस्त्रि
हरित्यूह्याः। यदाग्नीध्रस्त्रिहरतीत्यादि स्रुचभ्यसंमार्ष्याज्येनोदेहीति। उत्तरपरिग्राहं परिग्रहीष्यामीतिशेषः।
आहृतासुमोक्षणीषित्वाग्याज्येनोदेतीत्वंतं। द्वेषिदेवाः पितरइतिस्म्योरुसत्ते। संमार्ष्मोऽग्नेनोदेतीत्वाक
रणविधानात्सलीकर्मकालेनिवर्तते। तेजोसीत्यादिदक्षिणेनैवपत्न्यैपेतृयज्ञिकामाग्नीध्रीयस्यैपेतृयज्ञि
कवेदेदक्षिणाधैस्थस्यवर्मन्त्सादयति। उत्तराधीनिधायाध्वर्युरवेक्षते। देवानांपितृणामिति। आज्यं
चमोक्षणीश्चोलूखं। मसिक्षेपंचग्रहीतानिचाषद्ग्रहीतानिचेति। तत्रापिस्रुघषद्ग्रहीतानिपंचग्रहीता
निनाज्यानि। अग्निस्तेतिमंत्रेवेत्यः पितृभ्योमोक्षणीभिरुपोक्षतीत्यादिप्रस्तरंग्रहणांतंपूर्ववत्। प्रस्तरस्यग्रहणान्यसनेतूष्णीकेइतरमंत्रवत्। मह्यासंभरणान्यसनेतूष्णीकेइतरमंत्रवत् अग्नयेवास्ल
मेवतूष्णीकमन्यत्मंत्रवदितिहैवेउक्तं। आणादुपांशोदधामीतिप्रस्तरेपवित्रेअपिसज्यान्यतरस्मोमवास्म २८

बर्हिःक्षिप्वसन्नहनान्यास्तरेत्। अथयानीनांबीतंकुलाग्निरुपसद्भिः पारिस्तृणन्त्यर्यमेति। त्रैलोक्यहिंकारवनीर्यं
परितोबर्हिःक्षिप्वनप्रदक्षिणंत्रिवारंगच्छेत्। सेतरामेवाग्रेथविस्तरां। संमिक्षुस्तरंग्रथ्नां। आहवनीयान्यग्रत
यादक्षिणांसाद्दारुपात्रास्तरणंप्रकृतिवत्। अप्यग्निमुखानिमूलानीतिशालीकिः। देवपितृबर्हिरित्यूहः। त्रुणीम
इसंतास्तृणामिद्देवेभ्यूर्णाहितिहैवे। अथयज्ञोपवीतंदक्षायज्ञेतीतिः पुनः पवीतेति। आदक्षिण्येनबाहुत्रयमेती
त्यर्थः। अथप्रस्तरपाणिर्होपरिधीपरिदधातिमध्यमंचैवदक्षिणेच। यजमानपरस्त्वौमंत्रौ। त्रयाणांपरिधा
नमितिहैवे। अस्मिन्महेपितृसंवंधिकर्मणिआवाहनेमत्करणेवाक्रियमाणेदक्षिणपरिधिंमध्यमेपरिधौसहनि
दध्यादितितत्रैव। ऊर्ध्वेसमिधावाहधाति। विश्वतोःसमूलंप्रस्तरंन्यस्यतितूष्णीमितिहैवीज्यहासयतीत्वंतं
उपस्तीर्णानिघारितंपुरोडाशमुहासयति। कपालोहासनांतंप्रकृतिवत्। आज्यभागौयजेधानाःकरंभमिति। अग्नि
घार्यैतिपृथक्वचनंउपस्तरणानिकृत्स्नार्थंअतोनुस्रुतेनैवपात्रेणासादनं। स्वमङ्क्तेमिलाद्यूहोधानानां। करंभे
नुपुरोडाशवदेव। अन्नयोनीपांजनं। धानाकरंभयोरुहासनानंतरंपुरोडाशोहासनमितिहैवैकल्पांतरं। तेषामेके

कमनूचीनान्पुरोहरंतीति। पुरोडाशांतरोधानास्ततः करंभमितिपश्यकृष्यकृनयंतित्रयः। हविषामध्वर्योश्चसं
चरोविहारस्यदक्षिणतउत्तरतोवेतिद्वे धे। दक्षिणतः पुरोडाशमासादयतिउत्तरतोधानाउत्तरतः करंभमिति।
दक्षिणतएवतत्परिश्रयणंकृत्विपूपवर्हणेआजनाभ्यंजनेदक्षांस्यमितिनिदधाति। दक्षिणतोवेद्यामे
व। उत्तरतउदकुंभो। उत्तरतोवेद्यांनिदधातीतिसंबंधः। दक्षिणतउपविशतोब्रह्मान्वयजमानश्चउत्तर
तोध्वर्युश्चाग्नीध्रश्च। अग्नेधास्तेसमिधमादहानाहाहवंदेवेभ्यः पितृभ्यः समिधमानाधानुजूहीति।
आज्यादधातीध्मंसक्तुबर्हिषो। सक्तुप्रथमप्रणये। त्रिः प्रणयेप्रणयेवापरिसमिधंनिनयीत्यादिसादृश्य
त्सुचावित्यंतं। प्रवरंप्रवृणीतेऽत्यादित्यमिहवोहोनादेवाग्नित्न्यक्षत्सीदत्वेतावानेवप्रवरः। सीदतिहो
तेत्यादि अपबर्हिषंपश्चात्तरः प्रयाजानिज्यादङ्कुर्वन्। औपभृतार्धर्चेजुह्वांसमानीयोत्तमः प्रयाजःतथा
समानयनमितिविकल्पः साधितःस्रुचोधिन्वां। प्रयाजशेषेण स्रुचौसादयित्वाग्नीनावीतानिकृत्वेऋत्विजो
यजमानश्चेतिशेषः। विपरिक्रामंत्येतऋत्विजः। विपरिक्रमणंस्वस्थानादन्यत्रगमनं। ऋत्विग्वरणंयजमा

नस्याप्युपलक्षणं। अध्वर्युर्यजमानोब्रह्माभवत्। अथवाग्नीध्रयजमानोब्रह्माऽध्वर्युरितिद्विविधमानंतर्यमुक्तं
कर्मांते। विपरिहरंतिहवींषि। उत्तरतः पुरोडाशमासादयतिदक्षिणतः करंभंहवींषीतिबहुवचनमाज्यार्थमा
र्थं। विशेषःकर्मांते। पुरोडाशंधानानामग्रेणतोत्तरतःसादयेत्। करंभंधानानामपरेणतोत्तरतःसाद
येत्। अग्नेणोपभृतंजुहूमपरेणध्रुवामिति। उत्तरतउपविशतोब्रह्मान्वयजमानश्चदक्षिणतोध्वर्युराग्नी ध्र
श्चेति। ऋत्विजामेवापरिक्रमणंनहविषामितियद्वाऽपागग्नेर्ऋत्विजांचापरिहरणंतत्रापाध्वर्वाग्नीधावे
वेतिपक्षौद्वौ। अत्रस्थितोपक्षएवाश्वलायमानुगुणः। यजमानग्रहणोर्वापरिक्रमणाभावात्। अयेतस्थिरश्र
यंतिनस्योदीचींहारंकुर्वंति। ऋत्विजामायतनाद्गार्हपत्यंतेदेवयजंपरिश्रयणेनाछाद्येत्। सयो
वलक्षांस्तमाहानेनोदकुंभेनेत्यादि। वलक्षंतमृत्विजंपरिक्रामिणंवाध्वर्यवेदेत्। सतयाक्रीणाति। अयंपरिषे
कोवेदेरितिकात्यायनः। अग्नेरितिसत्याषाढमरहाजौ। एतद्दिक्षस्यासुरत्वापरिश्रितवेदेरेवपरिषेकोवोधाय
नाग्निमतः। निधायकुंभंमथ्येतित्रिः पुनः प्रतिपर्येति। कुंभंस्वस्थानेग्निधायप्रातिलोम्येनपुनरागत्यत्रिः। अथो

पस्तीर्यपूर्वोधीत्पुरोडाशस्यावद्यन्नाहसोमापित्मतेनुस्वधेतिपूर्वोधीत्पुरोडाशस्यावद्यतिपूर्वोधीधाना
नांपूर्वोधीत्करंभस्य। धानानामुपस्कानाभिमर्शनेमामेधेत्यादिमरतमुस्करतमनुषिंचतेमूहोमूहोवा। मर
तमुस्करतेमनुषिंचतेमूहस्वमामाभिक्रइतिसुबोधिनी। अभिघारयतिमलमनक्ति। धानामलमभिघारणेन
दवदानानितइत्यादि। दक्षिणतोवद्यत्योदङ्मुखंतिष्ठन्नाति। औरस्वधेत्यामावद्यति अस्तुस्वधेतिमलमा
वद्यतिसोमंपित्मंतंस्वधाकुरुतिति। अनुस्वधास्वधेतिसंप्रेषइत्यामावद्यन्नौक्षणाभ्यलामनेवजमानेसो
मंपित्मंतंस्वधाइत्येवक्तव्यं। वषट्कृतेजुहोति। अथोपस्तीर्यमध्याधानानामवद्यन्नाहपित्मत्सोवहि
षऽओनुस्वधेतिमध्याधानानामवद्यतिमध्यात्करंभस्यमध्यात्पुरोडाशस्याभिघारयतिमलमनक्ति। द
क्षिणतोवद्यत्येत्यादि। अथोपस्तीर्यापराधीत्करंभस्यावद्यन्नाहेपित्मत्सोभिघारयतिमलमनुस्वधेत्यपराधीत्क
रंभस्यावद्यतिअपराधीत्पुरोडाशस्यापराधीधानानामित्यादि। अथोपस्तीर्यदक्षिणापराधीत्पुरोडाशस्या
वद्यन्नाहामयेकव्यवाहनायस्विष्टकृतेनुस्वधेतिदक्षिणाधीत्पुरोडाशस्यावद्यतिदक्षिणाधीधानांदक्षि

DR BHAU DAJI

णाधीत्करंभस्योद्धरभिघारयतीत्यादिषट्कृतेदक्षिणाधीपूर्वोधीतेहायपूर्वोआहुतीर्जुहोति। अत्रसतंत्रमुपांशुप्रधा
नमात्रमुपांशुतंत्रंतुमंद्रस्वरेणेत्यादिविशेषराध्वर्युसूत्रोक्तमवश्यंग्राह्यराध्वर्वाद्यनेनयजमानेतत्सर्वंवदति रु
क्मिणीतात्। अत्रेतरक्षणंधालाकृमित्यग्रावनुप्रहरति। भर्जनोपयुक्तंमेक्षणंमंथनोपयुक्तंमिश्रुकांडंचानुप्रहरेत्।
अथैनेसंस्रावेणाभिजुहोति। अथदक्षिणतोत्याक्रम्यमथायतनंसुचौसादयित्वायज्ञोपवीतानिकुरुते। सेसाद्य
नाद्यापिकर्तव्यं। विपरिक्रामंस्तेतऋत्विजोविपरिहरंतिहवींषिदक्षिणतःपुरोडाशमासाद्यमुत्तरतः करंभंश्रया
एवधानामवेति। दक्षिणतउदङ्मुखंदक्षिणतउपविशतोग्रस्माच्चयजमानश्चोत्तरातोध्वर्युरग्नी प्रश्ना। आज्यस्या
पिविपरिहरणपूर्ववदेवभवति। स्रुक्पर्यंतुपुरोडाशकरंभन्यायेनदक्षिणेनोपभृतंजुहूमुत्तरेणध्रुवामिति। अथ
प्राशित्रमवदायेडामवद्यति। नचतुधीकरणंविनियोगांतरस्यवक्ष्यमाणत्वात्। उपहूतायामिडायामग्नी धआ
दधातिषडवत्तांजिघ्रेणप्रसायित्वाबर्हिषिसंन्यस्यंति। प्राणेनप्रसायित्वाकस्मिंश्चिद्बर्हिषिप्रक्षिपेत्। प्राशित्रंप
रिहरेतिशेषः। दक्षिणांतरानाज्यानदन्वाहार्यएवदक्षिणा। अन्वाहार्यमुहास्यहविरासिंचेमुहासयेत्। अथयाची

नावीतं कृत्वापुरोडाशं धानाः करंभमिति दारुपात्र्यांसंप्रयौतीति। तांभ्यत्रिधाविप्रुष्मत्रीन्पिंडांकरोति। अथैतेषु त्रिषुपर्णासवेषुस्त्रीन्पिंडान्ददाति। त्रिषुकोणेषु। अत्रपिंडपितृयज्ञोधर्मोऽहुनावयः प्रवर्त्तते। अथांज नाभ्यंजनेददातीत्यादितत्धर्मानुक्रमणात्। एवंसतिस्मर्योपकल्पनवचनमुपपद्यते। तथाचैतिरीयाणा मुत्तरांसकोणेषुस्मेनदक्षिणापवर्गंक्रमेणोत्संस्पृहतेति। रेखाः सप्तैकसप्तिरेवोत्तरतउदीरतामि तिरेखासुसप्तैकंपर्णमधास्त्रिदधातिसक्तूंश्चिन्नंपर्णसचमिलादिना। कश्चिदूपबर्हणेदक्षिणाग्नेणिसमीपेए कत्रैवनिदधातिआसनंशयनमिति। नाजनंतांपितरइत्यादिमंत्रेणाः। वासःशब्देनदर्शोच्यते। यजमानस्योत्तरे वयसिवासस्तानेस्त्रीवेलोमदर्शमितिब्राह्मणे। अथपवित्रेनमस्कारैर्विपर्यासमुपतिष्ठते। अथपवीरंयाचतेअ ग्नेनयुत्थाप्यप्रवाह्यतिसक्तिर्मनआवृहतेमनोन्नामहऊर्जामहइत्यादि। अत्रैतान्पिंडान्सहपर्णसवैरवनय हरति। अत्रैवैतत्पित्रिकाहवनीये। अत्रैवबाह्यायोल्लिखितेकेशावस्तन्मूलंमृग्यमितिसुबोधिनी॥ व्यवछिंदंतिप त्रिश्रयणं। व्यवछेदनोहनं। अथयज्ञोपवीतानिकुर्वते। चकुरुचनाहविजामप्यन्वाहार्यपचनाग्निमपदक्षेण कृ तस्यप्राचीमावीतमेतावत्संपैतमनुशक्तिः। अथसंप्रेषमाह अग्नन्यस्ताग्यामहइत्यादिहेयोयजयजेतिषड्

कृत्वेजुहोतियजेति।अथबर्हिषोद्धावनूयाजाविष्वा॰स्रुचौव्यूहति।देवाःपितरोवीहधमित्यूहः।शंसुनाप्तस्त
रपरिधिसंप्रकीर्यसंप्रस्थाप्यस्रुचौनिमृज्य।इषितादेव्याःपित्राहोतारइत्यूहइतिकेचित्।अनूहइतितुयुक्तं
आग्नीध्रेक्षणंतूष्णींनअग्नीदितिपदं।अगाऽनु।स्वगादेव्याःपित्रास्वस्तिमोतुषेपथइतिप्रेषइतिकेचित्।अ
नूहइतितुयुक्तं।संपरिधिमित्सम्राप्यूहइतिकेचित्।वस्तुतस्तुनोहः।यत्तस्यपाथऽउपसमीहीत्यूहः।संस्रा
वमंत्रउत्सृजतिकेचित्।अनूत्सृजतिन्यायविदः।अत्रैवसमिष्टयजुर्हुतीहोति।अत्रस्रुक्रिमोकांतेसमिष्टय
जुरेवजुहोति।नफलीसंयाजाविक्रमित्यर्थः।अत्राग्नावितमिलादिसायंक्रियमाणानिक्रियंते।तेषांसंभावितक
तुत्वेपानिर्हरणाभ्यनुज्ञात्।बर्हिःसमंजनादिना समिष्टयजुर्होमेदेवाःपितरोगातु॰देवदेवेषुपितृषुइति।उ
द्धृतिस्रुचंसपवीतामिनयनमेकएवकरोति।अत्रैतेषांशाखाभेदेउदाहरंति।कण्वादीनियज्ञायुधा
निहूहुवाःवेद्यासम्यक्त्वामिदध्मात्।अथसपवीतानिकृत्वासाजापत्यंचरुंगार्हपत्यमुपतिष्ठतेप्रजापतइ
ति।अत्रैवांहितीयाजपतिम्पदंनरिक्षमिति।संतिष्ठतेमहापितृयज्ञः संतिष्ठतेमहापितृयज्ञः।यावदेवाचाभ्यु ३२

श्रेषतितावदेवप्रस्तोताप्रतिपूरुषंत्रैयंबकानेकंकपालानेकातिरिक्तान्गार्हपत्येश्रपयित्वानभिघारितानुहूत्य
सतेवान्नारनेषाजरलोशविलेषासुमुष्योपास्ते।यावदेवात्राध्वर्युश्चेषतीतिसामाप्तउक्तत्वाद्विशेषमाहक
र्मीते।उद्धृत्यहवींषिरुद्राणांविकर्षिजुष्टंगृह्णामीतियस्यमंत्रवर्णइति।महापितृयज्ञसंबंधीनिहवींषिउद्धृत्य
यस्याचार्यस्यमतेमंत्रवर्णस्तैर्यंबकास्तन्मतेरुद्रायेतितानिरूप्यंतेतथाचबौधायनमतएवार्यमंत्रः नतुशालीके
रौपमन्यवस्यचइतिनिष्कर्षः।अत्रोद्धृत्यहवींषीतिनिर्वपस्यहविरुद्धासनस्यचैकंकृत्वेकृत्वावगमाग्नि
पमात्रमध्वर्युःकरोति।अन्यस्मिन्प्रस्तोतीतावृक्षः।त्रैयंबकानांमंत्रोयातंत्रमेवाद्यनिर्वपेत्।निर्वापःपित्र
यस्यार्यहविरुद्धासनमासुरारुद्रायेत्यनेनाध्वर्युर्मंत्रपक्षेतुनिर्वपेत्।अन्यत्कार्यंहुतीयनावृक्षतिनैवकस्यचि
दितिकल्पसारः।गार्हपत्यइत्यादिहस्तावनेजनपर्यंतंआप्यानिनयनांतंपौरोडाशिकधर्मोपलक्षणं।अतएवा
नभिघारितानितिनिषेधःसंगच्छते।यद्वासर्वहोमलक्षसामान्यमास्मार्तमभिघारणनिषेधपरत्वादनभिघारिता
नित्यस्यैतिअर्थंतापेक्षितकतिपयस्मार्तधर्मैरेवश्रपणं।अस्मिन्पक्षेहस्तावनेजनादिनभवति।अत्रैकस्मिन्

मग्निधारणमस्ति। आपकामोवेनिषेधाप्रवृत्तेः कल्पसारः। कंसपात्रवत्कुर्यादिति पूरुषकल्पनं। प्रत्येकंवाकपालेस्या
देकंवापिमहत्तरमिति। अथयाचतिनिलक्लोहितेसूत्रेतिमंपर्णमंतमागारावेकोल्मुकमुल्पात्रमिति। वेतस्मात्
योरन्यतरत्पर्णे। तच्चपालाशं। मध्येनपलाशपर्णेनांतिमेनवेतिसत्याषाढोक्तेः। अंतमागारमंत्संगृह्णंतीहजादी
नामलाभेअन्योज्यालंवर्जयित्वान्यस्यसमवतीतिग्राह्यं। अन्वाहार्यपचनाद्वौकिकाग्नेर्वोल्मुकाहरणमितिहेधे।
एतत्समादायगार्हपत्यमुपतिष्ठंतेयावंतमिति। अग्नेर्दक्षोनिरुक्तसांदृश्यंयतिमत्रास्मिन्प्रसंपन्नश्चतुष्पथःस्थो
ऽपिभवति। यद्यवेनमवत्यनसारथेनवाधियंति। चतुष्पथःकर्तव्यइत्यर्थः। तदेकोल्मुकमुपसमाधायसंपरिस्ती
र्यापरिस्तीर्येतिपरिसमूहनपर्युक्षणयोरुपलक्षणमितिसुबोधिनी। अत्राकिंमानमितिनाधिक्यः। अंतिमेपर्णेसर्वे
षांत्रैयंबकानांसकृत्सकृत्समवदायजुहोतिएकएवरुद्रइति। अत्रैतदंतिमंयोहोत्रितस्यसंचरेपभ्रूनांन्यस्यति।
यंद्वेषियजमानस्तस्यगोष्ठेक्षेपयेत्। यद्यवेनद्वेष्यास्रुवेन्यस्यति। वदेविद्वे। अथैतेषांत्रैयंबकानामेकंमुख्य
ऊर्णा। द्वौयजमानस्य। अथैतमग्निंत्रिः प्रदक्षिणंपरियंतिदक्षिणानूरूनाघ्नानाः त्रियंबकमिति। सकृत्सरीत्योत्तर ३३

तस्तिष्ठंतिउत्तिष्ठंति। द्रुघ्नेसिष्ठंति। भगायलोतिलिप्संते। गृह्णंतीति। भूमौपतितश्चेत्तमनेनैवमंत्रेणसंस्पृशेदिति
कात्यायनः। एवमेवाहुतीर्यंपर्येत्येवमेवतृतीयं। त्रिः परीत्योत्तरतःस्थित्वात्रिरुत्तिवदंतीतिवेति हेधे। अथैतान्यज
मानस्यांजलावावपतिभगेनेति। भगन्नेसंपातिं। ३ प्रजयेति। अध्वर्युरितिशेषः। यजमानःपत्न्यंजलावावपति
प्रजयेति। तान्पत्नीदुहित्रेभगकामायेजंजलावावपतिभगेनेति। भगन्नेसंपातिं। अथैनान्मूतेओप्यमूर्तं
धान्यावपनार्थंस्तरणानांसंनिवेशनिशेषः। नीललोहिताभ्यांसूत्राभ्यांविश्वस्मिन्वृक्षेवास्थाणौविशाखायोवा
वभाति। शुक्लायांशारवायांवेति। एषतेरुद्रभाग॰ इतिवासोमिश्रातामितोरुपतिष्ठते। रोहमिदमुपस्थानंलिंगा
त्। अथाग्नीपोथ्यातिषिन्यपरास्यपात्रमनवेक्षमाणाआयंति। आत्मनोमूतस्यचमध्येधीधारांहृत्वापात्रमु
त्सृजागच्छेयुः। हस्तपादाग्रहाश्चैतेनैवयथेतमेत्य। आदित्यंचरंपुनरेत्यनिर्वपतीत्यादित्यामासधेष्टिः संति
ष्ठते। पौर्णमासीतुल्याब्राह्मणांतर्पणांतेत्यर्थः। अग्निविसृजतेव्रतं। महाहविषिगृहीतव्रतस्यादित्येष्टिव्रतविस
र्गकालेविसर्जने। अथपौर्णमासवैमृधाग्निमिष्वायजमानायतनमुपविश्यत्रेण्याश्चत्वालोहितायसस्यचक्षु

रेणश्रीर्षाल्लिवर्तयतेपरिचपतेयइमामित्यादिसंतिष्ठंतेसाकमेधहवींषिइडुवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्तइत्याशास्ते अथातश्चतुर्षुमासेषुश्रुनासीरीयहविर्निर्वेक्ष्यमाणोभवतिसउपकल्पयतश्रेणीशालीमित्यादि।इदंवचनमन्वाधानाद्युपवेषकरणांतोपवसथ्यकर्मोपलक्षणंतच्चवैश्वदेववद्।नात्रवत्सापाकरणंसायंहोमाभावात्। अथास्येतांरात्रिंवायववत्साअपाकृतोभवंति।सायंहोमानंतरंउत्तरेणागार्हपत्यंतृणानिसंस्तीर्य प्रातर्होमपात्राणामासादनंश्रोत्रणंचकृत्वादर्भैः प्रातर्दोहायतूष्णींवत्सानपाकृत्योपवसेत्। प्रातर्होमव्यतिरेको दोहयति।प्रातरग्निहोत्रास्थालीतिनोष्णः। सालाम्यस्यावतातूष्णींवेति। अथप्रातर्दुर्लभेग्निहोत्रेपृष्ठ्यांस्त्रीस्तोपः प्रणीयनिर्वपत्यात्मेयमषाकपालमितिपंचसंचरुणैवैश्वदेवंचरुमिंद्रायश्रुनासीरायपुरोडाशंश्रपयित्वाकपालंवायव्यंश्रुनःपयःसौर्यमेककपालमिति। दक्षांस्त्रीस्तोत्वेतिपाणिसंमर्शनादेरुपलक्षणंअनः प्रणीयेतिचपवित्रकरणादेः।अत्राश्वलायनेनहविषांत्रस्त्रानेषष्ठमष्टमीनांवाप्रतिपत्त्वावाश्रुवाश्रुनासीरायचिं श्रोवाश्रुनासीरइंद्रोवाश्रुनः सर्वेउत्तमरश्वलायनेयजमानेवाश्रुरिंद्रः श्रुनासीरइंद्राग्नीविष्णेदेवाः सूर्यइतिक्रमः स्त्रीकार्यः।यद्वाअनुब्राह्मणेऐंद्राग्नवैश्वदेवपर्वजमसानांदेवतानामाम्नानाद्आश्वलायनैः स्वसूत्रानुपयेनास्तोदेवतानामेवस्त्रीकरणमुचितं।तच्चपुरोडाशानांग्राह्यमित्येत्याद्याग्नीध्रस्त्रिर्हरतीत्यंतं।यदाग्नीध्रस्त्रिर्हरति सयदिउत्तरवेदिंकरोतियथामहाहवींष्येवंसंतिष्ठतेयद्युवाउत्तरवेदिंनकरोतियथावैश्वदेवहवींष्येवंसंतिष्ठते न्यत्रवाजिनात्।यजमानोयदीहश्रुनासीरीयउत्तरवेदिंकरिष्यन्भवतितदायदाग्नीध्रस्त्रिर्हरत्यथचात्वालस्या वृताचात्वालंपरिलिखतीत्यादि।यदिउत्तरवेद्यकरणंतदावाजिनवर्जंयथावैश्वदेवहवींष्येवंसंतिष्ठइतिसंब धः।उत्तरवेद्यकरणमेवाश्वलायानानां।पंचम्यांपौर्णमास्यांश्रुनासीरीयणाभ्यर्धोपपत्तिनावावाजिनायज्ञ थवर्जंसमानायैश्वदेव्येत्याश्वलायनोक्तेः।सद्यस्कालत्वंचाविकृतिषुसद्यस्कालत्वमितिवृत्तोसिध्यतित्वा त्।अथपूर्णपात्रविष्णुक्रमैश्वरित्वाविसृजतेग्रतं।अथपौर्णमासवैमुधाग्न्यामिस्थायजमानायतनउपविश्य त्रेण्याशालल्येत्यादिसंतिष्ठंतेश्रुनासीरीयहवींष्यनुवत्सरीणांस्वस्तिमाशास्तइत्याशास्ते॥ ॥

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

डॉक्टर भाऊ दाजी लाड स्मारक
DR. BHAU DAJI
MEMORIAL